

***Quo Vadis? – Gondolatok Ukrajna
geopolitikai helyzetéhez***

Jelige: ACB-132

Bevezetés:	3
Szemponatok Ukrajna geopolitikai helyzetének elemzéséhez:	5
Kelet-Európa hatalmi ütközőzónáján:	8
A Kijevi Rusztól a független Ukrán államig:	8
Ukrajna földrajzi helyzete:	10
<i>Természetföldrajzi adottságok.</i>	10
<i>Társadalom-földrajzi adottságok.</i>	11
Változó geopolitikai kondíciók – egyensúlyi politika kelet és nyugat között	13
(1992 – 1999)	13
Függetlenedés nyugati romantikával	13
Változó elemek az orosz relációban.....	17
Irányváltás (?) az ezredfordulót követően.....	19
(1999 - 2004).....	19
Második atlantizmusból második hidegháború.....	19
Euro-atlanti kiábrándulás – mérsékelt irányváltás	21
Ütközés a belső periferián - a „ narancsos forradalom”	24
Amerika beavatkozik	24
Janukovics vagy Juscenko – Kelet vagy Nyugat?	26
Geopolitikai konfliktus nemzetközi dimenzióban	27
Hidegháborús hangulat	28
Nyugatról elszigetelni	30
Konklúzió:.....	34
Mellékletek:	37
Irodalomjegyzék.....	39

Bevezetés:

A 2004-es ukrán elnökválasztást követően sokaknak úgy tűnhetett megindul a posztszovjet térség nagy demokratizálódási hulláma és egyfajta dominóelv érvényesül az egy évvel korábbi grúziai, majd az ukrainai események hatására. 2005. áprilisában a kirgiz „tulipános forradalom” még ezt a képet erősíthette, ám az azóta eltelt idő szertefoszlatta az ilyen irányú és jellegű vágyálmokat - vagy éppen félelmeket. A „színes forradalmak” gyűjtőnévvel illetett események kifutása napjainkra éppen ellenkező hatást látszik kelteni és az azóta bekövetkezett események sokkal inkább a visszarendeződés tendenciózus jeleiként értelmezhetőek. Ennek a visszarendeződési folyamatnak volt az állomása Kurmanbek Bakijev elűldözése Kirgizisztánról, illetve – az elemzés szempontjából – sokkal hangsúlyosabb és világosabb stációként a 2010-es ukrán hatalomváltás.

Ukrajnában ugyanis az új évtized különösen fontos eseménnyel indult, minekutána a közjogi berendezkedését tekintve félprezidenciális rendszerű¹ államként besorolható szomszédunkban a 2010-es esztendő elején elnökválasztást tartottak, méghozzá az elsőt a narancsos forradalom győzelme óta. Mivel az első forduló ugyan érvényes, ám eredménytelen volt februárban sor került a második forduló megrendezésére is. Habár az államfő személye még kérdéses volt, a geopolitikai orientáció ügye részben eldőlni látszott, mivel a második fordulóba jutott két jelöltről tudni lehetett, hogy szorosabbra kívánja fűzni a kapcsolatokat Oroszországgal.² Viktor Janukovics már öt évvel korábban is a geopolitikailag végletesen megosztott ország keleti vektorát, illetve az ezt támogató eliteket képviselte, míg Julija Timosenko ekkor még az ellenzéki koalíció vezéralakjaként harcolt a „kijevi barikádokon”. Az újabb elnökválasztás idejére azonban már ő is egy kiegyensúlyozottabb Moszkva-Kijev kapcsolat mellett tett hitet. A tékozló fiú visszatért tehát természetes politikai térszerkezetébe, pontosabban fogalmazva felhagyott az elhagyására irányuló szándékával. Ennek ellenére a február 7-én megtartott második forduló nem egy tét nélküli választást jelentett, hiszen a visszatérés mikéntje és mértéke³ a Nyugatként meghatározható érdek- és értékközösség számára

¹ Többek között az államfő feladata az állam külpolitikai tevékenységének irányítása, így többek között nemzetközi szerződéseket köthet. Továbbá ő tesz javaslatot a védelmi- és a külügyminiszter személyére, a törvényhozó testület jóváhagyása mellett kinevezi a legfőbb ügyészt, illetve az alkotmány módosítást kivéve megvétózhatja a parlament által meghozott törvényeket.

Ukrajna Alkotmánya – V. fejezet, 106. cikkely.

<http://www.president.gov.ua/en/content/chapter05.html>

² Yanukovych, Tymoshenko Hold Opposite Views on Russian Gas, by: Pavel Korduban

http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews%5Bwords%5D=8fd5893941d69d0be3f378576261ae3e&tx_ttnews%5Bany_of_the_words%5D=Ukraine&tx_ttnews%5Bpointer%5D=23&tx_ttnews%5Btt_news%5D=35958&tx_ttnews%5BbackPid%5D=7&cHash=8b7e39267af153c0ca504e458267c1c1

³ U.o.: Pavel Korduban is kiemeli, hogy habár mindkét jelölt támogatást remélt Moszkvától és Timosenko is aktívan kereste a kapcsolatot a 2009-es gázsz szerződés kérdésében például Janukovics az újratárgyalás mellett és egy az ukrán gáztranszítot ellenőrző nemzetközi konzorcium létrehozása mellett tett hitet, míg Timosenko a szerződés fenntartásával kampányolt.

korántsem volt elhanyagolható kérdés.

Egy kissé leegyszerűsítve a választási alternatívák geopolitikai értelmezését: a 2009/2010-es kampány idején úgy tűnt a különbség 2004-hez képest az, hogy nem kelet vagy nyugat, hanem valamiféle kucsmai híd szerep - egyensúlyi politika kelet és nyugat között - vagy a totális kelet felé fordulás jelenti a választás tétjét. A voksolás eredményeként február 25-én Viktor Janukovicsot iktatták be az államfői pozícióba, amely az öt évvel korábbi nagy reményekkel tekintett „nyugatos” tömörülés teljes kudarcát jelentette.

Amint a 2010-es választások, illetve még hangsúlyosabban a 2004-es események bizonyították Ukrajnában az államfői pozíció betöltése nem pusztán belpolitikai és nem is csak regionális szintű politikai kérdés, hanem a világpolitika színpadán meghatározó szereplők érdeklődésére számot tartó - vagy érdekszférájába tartozó - esemény. Dolgozatom célja, hogy az ország függetlenedése óta eltelt húsz évben bekövetkező, a fentiekhez hasonló, sokszor ellentétes irányú és geopolitikailag szignifikáns változásoknak az okait megkeressem és az azt befolyásoló körülményeket kissé tágabb kontextusba helyezve elemezzem. A szélesebb körű kitekintés annyit tesz, hogy igyekszem bemutatni mind az Ukrajna geopolitikai helyzetét meghatározó rögzült elemeket - földrajzi determinizmusok - mind a releváns külső szereplők magatartásának alakulását, valamint az ezekben beállt változásokat a függetlenedéstől napjainkig – a '90-es évek rövid ismertetésével és az ezredfordulót követő időszak hangsúlyos áttekintésével. Geopolitikai elemzés alatt tehát nem elsősorban Ukrajna rögzült földrajzi feltételeinek determináló hatásait kívánom vizsgálni - bár röviden erre is kitérek - hanem sokkal inkább azt, hogy a korábban ilyen formában nem létező állam függetlenné válása milyen hatással van az Eurázsiaiban zajló nagyhatalmi játszmákra. Brzezinski kategóriáját átemelve Ukrajna „geopolitikai pillér” szerepét vizsgálom, vagyis azt, hogy a geopolitikailag aktív országokra gyakorolt katalizáló hatása mennyiben érvényesül.

Szemponatok Ukrajna geopolitikai helyzetének elemzéséhez:

A cári birodalom, illetve a Szovjetunió kereteiben eltöltött évtizedek örökségeként az 1991-ben létrejött tizenöt államra és társadalmaikra a függetlenedést követően sok tekintetben hasonló problémák és kihívások vártak. A posztszovjet térség egyes régióinak kétségtelenül meglévő gazdasági, társadalmi, etnikai, illetve geopolitikai különbségei ellenére a jellegükben hasonló kihívások röviden a következőképpen írhatóak le:

1. Az azonos politikai térszerkezetbe tartozott államoknak a függetlenedést követően és azóta is valamilyen formában szembe kell nézniük a geopolitikai választás kérdéskörével, főként az Oroszországhoz való viszony tekintetében. Ám ebben az esetben közel sem azonos a kelet-európai államok helyzete (EU irányultság), egy kaukázusi állam helyzete (pl. Törökország), illetve egy közép-ázsiai állam esetében (Kína; nagy létszámú iszlám közösségek).
2. A piacgazdaságra történő átállás transzformációs költségei, az ebből eredő szociális krízis, a sokszor anarchikus állapotok és ebből fakadó közbiztonsággal és szervezetbűnözéssel kapcsolatos problémák minden korábbi tagállamot érintettek.
3. Mivel a függetlenedő államok többsége nem alkot egységes nemzetállamot, így szembesülniük kellett az etnikai kisebbségek létéből és érdekeik megfogalmazásából eredő problémákkal, melyek sokszor még ma is konfliktusforrások - a posztszovjet térségben jelenleg is négy ún. „frozen conflict” található.⁴ A térségben a renacionalizáció eredményeként a nacionalizmusok eltérő formái jelentkeztek: a nemzeti kisebbségek autonómiára törekvő nacionalizmusai mellett az új államok nemzetépítő nacionalizmusai, illetve a külső nemzeti hazáknak az identitás megőrzését támogató nacionalizmusai egyaránt jelen vannak.

A fent vázolt sajátosságok a többi utódállamhoz hasonlóan Ukrajnát is tartósan érintették és részben még ma is érintik, így sok szempontból hasonló problémákkal kellett megküzdenie függetlenné válását követően. Ugyanakkor a Kaukázusban vagy Közép-Ázsiában elhelyezkedő államokhoz képest jelentős eltérésekkel és sajátosságokkal is rendelkezik, többek között geopolitikai helyzetéből kifolyólag. Az első pontban említett geopolitikai orientáció szempontjából Ukrajnának méretéből, elhelyezkedéséből és örökségéből fakadóan összehasonlíthatatlanul nagyobb jelentősége van az összes többi posztszovjet országgal összehasonlítva, míg a transzformációs

⁴ Deák András – Póti László – Rácz András: *A posztszovjet térség, mint biztonságpolitikai kihívásforrás*. In.: Deák Péter: *Biztonságpolitikai Kézikönyv*. Osiris, Budapest, 2007. 362. old.

„költések” bizonyos szempontból itt voltak a legdrasztikusabbak⁵, a kisebbségi helyzet pedig sajátos – regionális és nyelvi – attitűdökkel tarkított.

A független Ukrán állam határai sem esnek egybe az etnikai határokkal, melynek következtében jelentős orosz kisebbség él az országban, főként annak keleti és dél-keleti régióiban. Ez az etnikai kártyát előszeretettel kijátszó orosz külpolitika szempontjából válik igazán jelentős kérdéssé, amely támogatta a szeparatista törekvéseket, s – bár itt nem fajult a kérdés a moldovai vagy grúz konfliktusokhoz hasonlóvá – a Krím-félsziget elszakadási szándéka kapcsán jogos félelmeket keltett az ukrán vezetésben. Az ukrainai orosz kisebbség helyzete sokszor még ma is politikai kérdésként manifesztálódik, amelynek ékes példája, hogy az oroszbarát politikai erők győzelmét jelentős részben a keleti régiókban szerzett szavazatok biztosítják. A geopolitikai helyzetelemzés szempontjából tehát fontos belső tényezőkkel kell számolnunk, melyek egyrészt szűkítik az ukrán politika mozgásterét, másrészt katalizáló hatással lehetnek külső szereplőkre. A nagy lélekszámú orosz kisebbségen túl, mindenképpen ilyen az ország jelentős ásványkincs készlete vagy a gáz tranzit infrastrukturális öröksége, mely az orosz és közép-ázsiai termelőktől a legnagyobb fogyasztó Európa irányába történő gázellátást biztosítja. A rögzült földrajzi adottságokon túl azonban a geopolitikai helyzetet befolyásoló belső tényezőknek van egy dinamikus pólusa is, amely természetesen nem független az előbbiektől. Az ukrán belpolitika elkötelezettsége a nyugati orientáció felé ugyan a verbalitás szintjén hosszú ideig stabil volt, ám ez az irány azóta megkérdőjeleződött és az egyes vektorokat képviselő erők váltakozó sikerrel szerzik meg a politikai hatalmat. Jelenleg nem beszélhetünk tehát hosszútávon stabil belpolitikai elköteleződésről, így a geopolitikai helyzetét saját maga is befolyásolja külpolitikájával, az irányok választásával, az elköteleződésekkel és azok mértékével.

Ukrajna geopolitikai helyzetének elemzése nem képzelhető el a külső szereplők figyelembevételével, így történeti változásait mindig a fontosabb külső szereplők külpolitikája, az azokban bekövetkező változások metszetében próbálom elemezni. Meglátásom szerint az exogén elemek vagy ez esetben inkább szereplők számbavételkor több tényező által determináltak az orosz külpolitika képezi a leghangúlyosabb alkotóelemet. A Szovjetunió utódjaként létrejött Orosz Föderáció szerepe a posztsovjét térségben megkérdőjelezhetetlen. Az orosz külpolitika számára a „közel külföld” vagy belső periféria néven is ismert övezet elsődleges biztonsági és geopolitikai érdekeket hordoz. Az egyes külpolitikai koncepciók, azok változásai maguk is nagyban

⁵ Ukrajna 1998-ban mért GDP-je 60%-al volt kevesebb az 1989-ben mért bruttó termelési eredménynek, míg Oroszországban például a szintén mélypontnak tekinthető 1998-as évben „mindössze” 45%-al volt kevesebb a bruttó hazai termék, mint 1989-ben.

Daniel Gros - Alfred Steinherr: Economic Transition in Central and Eastern Europe. Planting the Seeds. Cambridge University Press, Cambridge, 2004, 108. old.

befolyásolják a térség országainak geopolitikai helyzetét, ugyanis a volt szovjet tagállamok irányába folytatott külpolitika sikerétől függetlenül számottevő tényező, mivel mind az érintett államok, mind pedig a geopolitikai pluralizmus jegyében jelentkező egyéb szereplők magatartását befolyásolja. Így a dolgozat megírásakor az Ukrajna helyzetének endogén elemein túl erre helyezem a legnagyobb hangsúlyt.

Semmiképpen sem alábecsülve ugyanakkor a többi külső szereplő külpolitikájának szerepét a tágabb térség, illetve Ukrajna szempontjából. A hidegháború utáni korszak azon sajátosságából kifolyólag, hogy a szuperhatalmi státusz szempontjából világunk egypólusúvá vált nem is tehetném ezt meg. Az Amerikai Egyesült Államok szempontjából egyrészt fontos geopolitikai érdekek fűződnek a térséghez, másrészt pedig a nyersanyagokban és energiaforrásokban gazdag területek az importra szoruló nagyhatalmak számára hosszú távú gazdasági érdekeket hordoznak, s bár az ebből fakadó fokozott érdeklődés főként Közép-Ázsiára érvényes⁶, az EU számára az ukrán gáztranzit kérdése is alapvető fontosságú. Természetesen az USA külpolitikája, egyes elemek abban betöltött szerepe sem állandó, hanem egy folyamatosan változó tényező. Így mind az orosz külpolitikát, mind pedig Ukrajna helyzetét változó intenzitással és jelleggel befolyásolja. Bár az egyes adminisztrációk külpolitikai humán háttere is természetesen eltérő, ebből adódóan a külpolitikai gondolkodást meghatározó értelmezésekben, sőt axiómákban is lehet eltérés. Így Zbigniew Brzezinski 1997-es *A nagy sakktábla* című könyvében vázolt geostratégiai koncepciót sem abszolutizálom - már az azóta eltelt idő miatt sem tehetném, ám az abban vázolt helyzetelemzést autentikusnak tekintem. A következő idézet indokolja, miért lehetnek az USA-nak geopolitikai érdekei a posztszovjet térségben:

„Eljött az ideje, hogy az Egyesült Államok egységes, átfogó és hosszú távú geostratégiát dolgozzon ki, és ennek alapján alakítsa politikáját egész Euráziában. Ez két alapvető tény együttes hatása miatt válik szükségessé: Amerika jelenleg az egyetlen globális szuperhatalom, Eurázsia pedig a világpolitika fő színtere. Ezért bárhogyan alakulnak a hatalmi viszonyok az eurázsiai földrészen, az döntő fontosságú lesz Amerika világelsősege és történelmi szerepe szempontjából.”⁷

Brzezinskinek igaza van abban, hogy az általa geopolitikai pluralizmusnak nevezett helyzet - nevezetesen, hogy Euráziában nincs olyan hatalom, mely a kontinens döntő részét uralni tudná - esetleges változtatására tett lépések figyelmen kívül hagyása akár középtávon is hegemoniája megkérdőjeleződését eredményezheti. Az angolszász geopolitikát meghatározó mackinderi hagyományokat folytatva, Euráziát, a geopolitikai érdekek érvényesítésének sakktáblájaként, a világpolitikai vezető szerepéért folytatott harc színtereként ábrázolja. Brzezinski szerint az

⁶ Makkay Lilla: *Élénkülő forgalom a selyemúton, avagy a „Nagy Játzsma” újabb fejezet Közép-Ázsiában*. Külügyi Szemle. VIII. évfolyam. 2009. 1. szám.

⁷ Zbigniew Brzezinski: *A nagy sakktábla*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1999. 266. old.

Eurázsiaiban létfontosságú érdekekkel rendelkező Amerika középtávú érdeke, hogy a Szovjetunió összeomlása után keletkező geopolitikai pluralizmust fenntartsa, megakadályozva ezáltal, hogy egy ellenséges koalíció, netán egy eurázsiai állam maga szerezzé meg a geopolitikai vezető szerepet a kontinensen. Ehhez szerinte egy olyan manőverező stratégia kialakítására és helyes alkalmazására van szükség, mely egyrésztől tervszerűen politizál a geopolitikailag dinamikus országokkal szemben, másrésztől pedig óvatosan kezeli a geopolitikailag katalizáló szerepet betöltő pilléreket. Oroszországot az aktív játékosok közé sorolja, míg Ukrajnát nem meglepő módon pillér szerepben ábrázolja, amely elsősorban éppen az orosz hatalmi törekvések relációjában nyeri el jelentőségét, mint ezen törekvések korlátozó eszköze. Így a két ország viszonyában a legfontosabb célkitűzésnek a független – a szó értelmezése nagy jelentőséggel bírhat – Ukrán állam megőrzését tekinti. Az Egyesült Államoknak tehát egyértelműen fűződnek geopolitikai érdekei a kontinenshez és azon belül a posztsovjét térséghez is, így az elemzés fő komponenseként megjelölt ukrán, illetve orosz külpolitika mellett, az amerikai komponens figyelembevételét is szükségszerűnek tartom – különösen a 2004-es események tükrében.

Kelet-Európa hatalmi ütközőzónáján:

A Kijevi Rusztól a független Ukrán államig:

Az egykori szovjet köztársaság helyén 1991-ben ki kiáltott független Ukrajna egy a mai formájában korábban nem létező államot helyezett Európa térképére. Ez nem jelenti azonban azt, hogy Ukrajna földrajzi és az ukrán nép etnikai eredete ne lehetne visszavezethető, így a renacionalizáció folyamatában fontos szerepet betöltő nemzeti múlt feltárására, illetve konstruálására ne állt volna rendelkezésre „nyersanyag”.

Az ukrán nép történetének kezdete a szláv törzsek kelet-európai megjelenéséhez, illetve a differenciálódás során kialakuló keleti szláv tömb elkülönüléséhez köthető⁸. Államiságukat a Kijevi Nagyfejedelemségig vezetik vissza.⁹ Habár magukat csupán a 19. századtól kezdik ukránnak nevezni, Ukrajna, mint területi megjelölés, eredeti „határvidék” jelentésében már a XIII. századtól kimutatható. Bár a határvidék státusz történetileg változó területeket jelentett és semmiképpen sem azonosítható a mai Ukrajna határaival, ám az ország mai területének történelmét figyelembe véve

⁸ Font Márta-Varga Beáta: Ukrajna története. Bölcsész Konzorcium, Szeged, 2006.

<http://mek.oszk.hu/04800/04809/04809.pdf>

⁹ A mai Ukrajna közvetlen történelmi előképének az 1918-20-ban fennálló Ukrán Népköztársaságot tarja.

Fedinec Csilla: Hatalmi játszmák Ukrajnában. Kommentár, 2007/3

http://www.mtaki.hu/docs/fedinec_csilla_hatalmi_jatszma_k_ukrajnaban.pdf.

mégis kifejező az elnevezés. Onnantól ugyanis, hogy 1240-ben – Kijev eleste – a terület az Arany Horda fennhatósága alá került, valamilyen formában mindig nagyhatalmi érdekek ütközőzónájaként funkcionált. Már a 14. században több regionális hatalom terjeszkedik irányába, így a század közepén a Litván Nagyfejedelemség, a Lengyel Királyság és a Moszkvai Nagyfejedelemség osztozott a területen, míg a Fekete tenger menti részeket kezdetben a Krími Tatár Kánság, majd 1475-től az Oszmán Birodalom uralta. A 15. század sorozatos háborúiban és a járványok hatására elnéptelenedő vidékekre betelepült paraszti és ortodox katolikus elemekből alakult ki a kozákság és megindult egyfajta önálló kozák állam szervezése, mely azonban egy teljesen független szuverén állam formájában soha nem realizálódott. Az 1648-as Bohdan Hmelnickij vezette felkelés eredményeként született perejaszlavi-i megállapodásban a kozák vezér hűségesküt tett Alekszej orosz cárnak az autonómia megőrzésének fejében. Később azonban Lengyelország és Oroszország felosztotta egymás között a területet. Így tovább folytatódott a független kozák állam megteremtésének kísérlete, amelyhez alkalmat továbbra is a térségben zajló ismételt jelentkező nagyhatalmi vetélkedések szolgáltattak – XII. Károly, Poltava. A terület sorsa véglegesen Lengyelország felosztásával pecsételődik meg. Oroszország ekkora a Kárpátokig húzódó térségben megszilárdítja nagyhatalmi pozícióját, pontosabban benyomul abba a hatalmi vákuumba, melyet az Oszmán Birodalom hanyatlása, a Habsburg Birodalom és a porosz állam nyugati föcsapású hatalmi politikája eredményezett. Lengyelország harmadik felosztásakor (1793) Galícia kivételével az összes ukrán terület a cári birodalom fennhatósága alá került. Innentől a terület geopolitikai stabilizálódásáról beszélhetünk, mivel a novemberi forradalom nyomán megbukó cári hatalom, illetve az ezt követő polgárháborús helyzet során létrejövő rövid életű, különböző méretű és színezetű ukrán államkísérletek kivételével, illetve a német megszállás idejét leszámítva a orosz/szovjet fennhatóság állandó volt. Az ország geopolitikai helyzetében tartós változást a Szovjetunió összeomlása eredményezett. 1922-ben Ukrajna önálló szovjet tagköztársasággá válik és mai területének jelentős részét a Szovjetunió 1939 és '45 közötti hódításainak köszönheti (Galícia, Bukovina, Voliny és Kárpátalja), illetve annak, hogy 1954-ben a perejaszlavi-i orosz-ukrán megállapodás 300. évfordulójának emlékére „az orosz nép barátságának bizonyítékeként”¹⁰ Hruscsov Ukrajnának ajándékozta az addig az Orosz Föderációhoz tartozó, Krím-félszigetet. Fontos kiemelni az ország régióinak a történeti elkülönülését. A szovjet hódítás alapján megszerzett területek, korábban lengyel, Habsburg fennhatóság alatt álltak, míg a keleti rész és Krím orosz, illetve előtte oszmán birtokok voltak és a mai ukrainai orosz kisebbség is itt él. Ezek a nyugati és keleti történeti régiók még ma is politikai törésvonalat jelentenek.

A rövid történeti áttekintésből világosan látható, hogy a határvidék elnevezés akár önbeteljesítő jóslatként is felfogható, de mindenképpen kifejezésre juttatja a geopolitikai

¹⁰ <http://www.mult-kor.hu/cikk.php?id=8899>

elhelyezkedéséből eredő azon sajátosságát, hogy a mai Ukrajna területe majd 800 éven át hatalmi vetélkedések színteréül szolgált, illetve különböző kombinációkban, részben vagy egészben valamelyik nagyhatalom határvidékeként funkcionált.

Ukrajna földrajzi helyzete:

A történeti áttekintés során láthattuk, hogy a politikai térszervezés szempontjából Ukrajna már földrajzi elhelyezkedéséből következően is bírt egyfajta állandósult ütközőzóna szereppel. A szuverenitását meg/visszaszerző volt szovjet tagköztársaság azonban közel sem csak történeti okokból kifolyólag tett szert geopolitikai érdeklődésre. A 603700¹¹ négyzet kilométer kiterjedésű ország, több, mint 50 milliós lakosságával, európai viszonylatban már területi és demográfiai tényezőiből fakadóan is jelentős állam volt. Földrajzi elhelyezkedéséből adódóan lényegében elvágtá Oroszországot Európától, megszüntetve a negyven évig Moszkva uralma alatt álló kelet-európai államokkal a közvetlen kapcsolatot. Továbbá az ország természetföldrajzi adottságai (termőföldje, ásványkincsei), illetve Fekete-tengeri pozíciója szintén fontos gazdasági és politikai érdekeket indukáltak Ukrajna irányába.

Természetföldrajzi adottságok. Ukrajna természetföldrajzi adottságait tekintve komoly gazdasági potenciált rejt magában.

- Egyrészt kiváló adottságokkal rendelkezik a mezőgazdasági termékek exportja, illetve az élelmiszeripar tekintetében. Itt találhatóak a világ legnagyobb kiterjedésű feketeföldű talajai (csernozjom), melyek több mint 6 millió hektár területet foglalnak el Ukrajnában, és a fő mezőgazdasági földkészletét alkotják.¹² Ennek megfelelően Ukrajna az ezredfordulót követően a legnagyobb gabonaexportáló országok közé került: míg a United States Department of Agriculture 2003/04-re vonatkozó felmérése szerint Ukrajna a hatodik legnagyobb gabonaexportőr volt¹³, addig a 2009/10-es felmérések már a harmadik-negyedik helyre mérik, amely mindkét esetben azt jelentett, hogy megelőzi Oroszországot.¹⁴
- Sokkal nagyobb külső érdeklődésre tarthat ugyanakkor számot az ország ásványkincsképlete. Ukrajna területén több mint kétszáz féle ásványi kincset találtak, amelyeket több mint nyolcezer lelőhelyen bányásznak. Tüzelőanyagok (szén, kőolaj, földgáz), érces ásványkincsek

¹¹ Horváth Jenő: *Világpolitikai lexikon (1945-2005)*. Osiris, Budapest, 2005. 617. old.

¹² Izsák Tibor: *Ukrajna természeti földrajza*. PoliPrint, Ungvár, 2007. 118. old.

http://www.kmf.uz.ua/hun114/images/konyvek/Izsak_Tibor_Ukrajna%20termeszeti_foldrajza.pdf

¹³ Hozzátevé, hogy ebben a listában az EU nem szerepel, valószínűsítem azért, mert az egyes tagállamok exportját külön vette számba.

http://www.nationmaster.com/graph/agr_gra_coa_gra_exp-agriculture-grains-coarse-grain-exports

¹⁴ Ez a felmérés Kanada után a negyedik legnagyobb gabonaexportáló országnak méri:

<http://en.rian.ru/infographics/20100812/160171412.html>

(vasérc, mangánérc, nikkel, titán, króm), illetve nem érces ásványkincsek (konyhasó, kaolin) is találhatóak az ország területén.¹⁵ Gránit vagy grafit készletét tekintve pedig a világ leggazdagabb országai közé tartozik.¹⁶ Fontos megjegyezni, hogy ezeknek a természeti erőforrásoknak a jelentős része az ország keleti és déli régióiban található. Így például a kőszénre épülő iparágak az ország legkeletibb területén, a Donbas régióban koncentrálódnak, míg a kőolaj és földgáz készletek jelentős része – kb. 80%-a¹⁷ – a Dnyepropetrovszk - Donyetszk központú régiókban található. Azokon a területeken tehát, ahol az orosz nemzeti kisebbség nagy tömegben él és ahol az orosz nyelvi identitás is koncentrálódik.

Hozzá kell tenni, hogy az ásványkincsek kutatási munkálatai még nem fejeződtek be. Így komoly érdekeltségeket indukálhatnak a Fekete-tenger és az Azovi-tenger alatt található jelentős, ipari kitermelésre felhasználható ásványi-alapanyag készletek (kőolaj, földgáz, vasérc, színesfémek).¹⁸

Társadalom-földrajzi adottságok. Itt egyrészt fontos beszélnünk a demográfiai tényezőkről, illetve a gazdasági adottságok azon részéről, amelyek nem földrajzi genesis eredményei, hanem főként a Szovjetunió gazdaságszervezési örökségéből adódnak.

- Mint fentebb említettem Ukrajna az utódállamok többségéhez hasonlóan jelentős kisebbséget örökölt a Szovjetunió szétesését követően. Az Oroszország határain kívül maradt 25-28 milliónyi orosz kisebbség kb. 40%-a Ukrajnában élt a '90-es évek elején, s az összlakosság 22%-át adták.¹⁹ Bár jelentős elvándorlás volt tapasztalható az orosz kisebbség részéről, még ma is a társadalom 17-18%-át alkotják – kb. 8 millió fő.²⁰ Ráadásul az orosz kisebbség egy tömbben az ország keleti felén és a Krím-félszigeten helyezkedik el, ezáltal regionális dimenzióba is helyezve a kérdést. Tovább fokozza a helyzet bonyolultságát, hogy Ukrajnában – Moldovához hasonlóan – keveredik az etnikai és nyelvi identitás. Az 1989-es utolsó szovjet népszámlálás adatainál maradva, a magát ukrán nemzetiségűnek vallók 12% orosz anyanyelvű volt – kb. 4,5 millió lakos. Hogy ez mennyiben geopolitikai kérdés azt a nemzetiségi megoszlás 2004 utáni markáns politikai törésvonallá alakulása jól bizonyítja.²¹ A nemzetiségi megoszlás regionális dimenzióját tovább

¹⁵ Izsák Tibor: *Ukrajna természeti földrajza*. PoliPrint, Ungvár, 2007. 60. old.

http://www.kmf.uz.ua/hun114/images/konyvek/Izsak_Tibor_Ukrajna%20termeszeti_foldrajza.pdf

¹⁶ <http://www.kosivart.com/eng/index.cfm/do/ukraine.natural-resources>

¹⁷ U.o.

¹⁸ Izsák Tibor: *Ukrajna természeti földrajza*. PoliPrint, Ungvár, 2007. 60. old.

http://www.kmf.uz.ua/hun114/images/konyvek/Izsak_Tibor_Ukrajna%20termeszeti_foldrajza.pdf

¹⁹ <http://www.hhrf.org/kmksz/karpatalja/statisztika.html>

²⁰ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/up.html>

²¹ A 2010-es választás eredményeinek regionális megoszlása Ukrajnában.

http://ura-inform.com/elections_region2/

árnyalja, hogy az orosz többségű keleti területek lényegesen iparosodottabbak²², így – a szovjet gazdaságszervezés eredményeként – gazdaságilag is jobban kötődnek a „nagytestvérhez”. A nyelvi identitás politikai jelentőségét bizonyítja, hogy az ukrán alkotmány külön feltételként köti ki: csak olyan ember lehet az ország államfője, aki „having command of the state language”²³, azaz bírja az államnyelvet.

- A gazdasági adottságok geopolitikailag legfontosabb eleme kétséget kizáróan a szovjet időkből örökölt szénhidrogén tranzit infrastruktúrája. Ez a kérdés nem tekinthető a természetföldrajzi adottságokhoz hasonló statikus elemnek, ám az ebben a dimenzióban zajló változások – melyek az ellátás- és tranzitdiverzifikálási kísérletek által kétségtelenül mind értékesítői, mind fogyasztói oldalon zajlanak – időtartama közelebb áll a kitermelési vagy éppen demográfiai változásokhoz, mint a külpolitikai kurzusváltások dimenziójához.

Az utódállamokban a KGST megszűnése és a világ gazdaságba történő integrálódás kényszere miatt a '90-es években bekövetkezett példátlan gazdasági recesszió eredményeként az energiaexport jelentősége ezen országok gazdaságában és szociális, társadalmi viszonyaiban jelentősen megnőtt. A posztsovjét térség termelési kapacitásai ugyanakkor a világtengerektől elzártan helyezkednek el, így a fogyasztókhöz hatalmas szárazföldi területeken keresztül képesek csak eljutni, mely azt jelenti, hogy az export más államok területén keresztül zajlik. Az ebből eredő politikai és gazdasági kockázatokat nagyban növeli, hogy a térség esetében ez sokszor egy-egy utódállam monopolhelyzete mellett történik – lásd a harmadik és a negyedik számú melléklet. Ilyen helyzetben van Ukrajna is, mely Fehéroroszország mellett az Európába irányuló orosz export kizárólagos tranzitútvonala volt és még ma is a legjelentősebb. Ukrajna nemzetközi energiapiaci jelentősége tehát egyrészt abban áll, hogy tranzitországgként az orosz kőolaj- és földgáz Európába jutását biztosítja, másrészt pedig jelentős fogyasztóként maga is függésben van az orosz nyersanyagexporttól²⁴, illetve 2004-ig attól, hogy ezt kedvezményes áron kapja a Kremltől. A helyzet bonyolultságát tovább fokozza, hogy Moszkva – főként Putyin elnökségétől kezdve – a külpolitikai eszköztár szerves részeként kezeli az energiaexportot és a narancsos forradalom után kvázi szankcióként alkalmazta Kijev irányába.²⁵ A kérdéskör jelentőségét az elmúlt évek gázháborúi

²² Daniel Sandford: Ukraine: Why the Orange Revolution ran out of steam. BBC News, 11 March 2011.

²³ Ukrajna Alkotmánya – V. fejezet, 103. cikkely
<http://www.president.gov.ua/en/content/chapter05.html>

²⁴ 1999-ben 46, 2002-ben 42%-át adták az energiahordozók az ukrán importnak. Ez az arány azonban csökkenő tendenciát mutat: 2003-ban, már „mindössze” az import 36,2%-át adták.

IMF: Ukraine: statistical appendix. Country report. No. 03/174. Washington, D. C. 51. old.
<http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2003/cr03174.pdf>

IMF: Ukraine: statistical appendix. Country report. No. 05/21. Washington, D. C. 51. old.
<http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2005/cr0521.pdf>

²⁵ A 2010-es flottaegyezmény értelmében Ukrajna ismét kedvezményes áron jut földgázhoz. Olyannyira szerves része tehát az orosz külpolitikának az export árszabályozása, hogy Ukrajna esetében tulajdonképpen az elsődleges szankcionáló/jutalmazó eszközzé lépett elő.

vagy az orosz tranzit diverzifikációs törekvések - Északi- és Déli-Áramlat - egyaránt bizonyítják.

Fontos megjegyezni, hogy a gazdasági infrastruktúra öröksége nem kizárólag az energiaexport kérdéskörére korlátozódik, hanem a szovjet gazdaságszervezési megoldások eredményeként sok esetben a kitermelési és a feldolgozó kapacitások is más tagköztársaságokban összpontosultak. Így például Ukrajna tekintélyes uránérc készletekkel rendelkezett, melyekből azonban megfelelő fűtőanyagot Oroszországban állítottak elő.²⁶

A mai ukrán állam területének rövid történeti áttekintése megmutatta, hogy a nyugatról és keletről érkező befolyásolási, sokszor birtoklási szándékoknak komoly történelmi hagyománya van, egyfajta történelmi determinizmusként is tekinthető a szuverenitását kívívó állam geopolitikai ütközőzóna szerepe. Ám a földrajzi elhelyezkedés és adottságok figyelembevételével megállapítható, hogy ennek ma sokkal egzaktabb, kevésbé egy nosztalgikus birtoklási vágy által vezérelt okai is vannak. Az okok teljes feltárásához, illetve az elmúlt húsz évben bekövetkező változások megértéséhez nem elegendő azonban a rögzült feltételek számbavétele. Ehhez szükséges az egyes szereplők által érvényesíteni kívánt érdekek, az ezekből fakadó célok és az azok ütközése által keltett érdekkonfliktusok eseti vizsgálata.

Változó geopolitikai kondíciók – egyensúlyi politika kelet és nyugat között

(1992 – 1999)

Függetlenedés nyugati romantikával

A Szovjetunió felbomlása során keletkező többdimenziós válság a birodalom szétesésével és a szuperhatalmi szembenállás megszűnésével nem oldódott meg. A fő élményanyag, amely mentén a politikai napirend, így a külpolitikára vonatkozó elképzelések is kialakultak: a birodalom széthullásából adódó geopolitikai űr, a restaurációtól való félelem; a világgazdasági integráció szüksége által kialakult gazdasági, szociális és társadalmi válság; a renacionalizáció során keletkező etnikai konfliktusok és autonómia törekvések. Az új államok létrejötte és a kialakulásukkal járó konfliktusok valamennyi hatalmi központ, illetve a szomszédos államok számára is komoly kihívást jelentett. A hidegháborús viszonyokhoz képest a geopolitikai átrendeződés kétségtelenül óriási volt. A magát sikeresen a Szovjetunió jogutódjaként elismertető Oroszország határai több száz

²⁶Ifj. Simon György: Az ukrán gazdaság problémái. Külgazdaság, 2004. január. 55. old.

kilométerrel szorultak vissza. Moszkva azonban nem csak a közvetlen ellenőrzését veszítette el a területek felett, hanem minden szándéka és hatalomátmentési illúziója ellenére befolyásának jelentős részét is. Az önálló államiság léte gyakran magukat a helyi eliteket is váratlanul érte, így sokszor nem beszélhetünk konzekvens külpolitikáról, ám kijelenthető, hogy az utódállamok többségénél kezdetben az orosz befolyástól történő minél gyorsabb elszakadás szándéka jellemző volt.

Az 1991. augusztus 24-én függetlenségét kikiáltó, majd azt december 1-jén népszavazáson megerősítő Ukrajna külpolitikai kondíciói sok tekintetben megegyeztek a többi utódállamával, ám egyes – fentebb ismertetett – elemekben markáns eltérést is mutatott. A szuverenitását megszerző állam legfontosabb külpolitikai relációja az Oroszországhoz fűződő viszony meghatározása volt. A hirtelenjében kialakult geopolitikai térvesztés, illetve az orosz külpolitika kezdeti atlantista irányvonala lehetőséget teremtett az ukrán vezetés számára, hogy egy másik hatalmi központ segítségével stabilizálja az ország helyzetét egy a moszkvai befolyástól a lehetőségek szerint leginkább mentes állapotban. Ennek leggyorsabb módja a világpolitikai és gazdasági integráció külső segítséggel történő végrehajtása lehetett.

Ennek kedvezett az 1992 és '93 ősze között érvényesülő, Andrej Kozirjev külügyminiszter nevével fémjelzett orosz külpolitikai kurzus teremtette helyzet. Ez a szovjet hatalmi potenciál minél szélesebb körű átmentését a demokratikus nyugati intézményrendszerhez történő lehető leggyorsabb csatlakozással, a piaci és demokratikus reformok véghezvitelével tartotta megvalósíthatónak²⁷. Ezért a szovjet hatalom státuszainak megőrzésén túl cezúrát vont a külpolitikában és egy a demokratikus népek sorába beilleszkedni igyekvő, korábbi konfrontatív politikáját feladó hatalom képét igyekezett hitelesíteni, mivel a külpolitikára az átalakuláshoz és az integrációhoz szükséges külső támogatás megszerzésének a szerepe hárult. Ez az atlantista külpolitika igyekezett kerülni minden olyan lépést, amely a szovjet reflexek továbbélésének látszatát keltheti, illetve amelyek kockáztatják a nyugati támogatások megszerzését, így lényegében negligálta a közel-külföldön gyakorolt közvetlen befolyás elvesztésének kérdését.

Szintén javította Ukrajna „tárgyalási pozícióját”, hogy az ország katonailag is jelentős szovjet örökséggel bírt: majd 700000 fős²⁸, viszonylag konzisztens rendszert alkotó hagyományos haderőt²⁹, valamint fontos, termelési kapacitásuk jelentős részét megőrző hadiipari létesítményeket és üzemeket örökölt – Antonov repülőgépgyár, Motor Szics konszern. Másrészt pedig – Moszkva szempontjából sokkal fontosabb tényezőként – Ukrajna 1800 stratégiai nukleáris robbanófejet

²⁷ Deák András György: *Az orosz külpolitikai gondolkodás története (1992-1997)*. (PhD értekezés) Budapest, 2003. http://phd.lib.uni-corvinus.hu/105/1/deak_andras_gyorgy.pdf

²⁸ <http://www.foreignaffairs.com/articles/47978/adrian-karatnycky/the-ukrainian-factor>

²⁹ Deák András – Póti László – Rácz András: *A posztszovjet térség, mint biztonságpolitikai kihívásforrás*. In.: Deák Péter: *Biztonságpolitikai Kézikönyv*. Osiris, Budapest, 2007.

tudhatott a saját területén.³⁰ Ez a térségben jelentkező nukleáris proliferáció veszélye mellett az orosz hatalmi potenciál átmentését is érintette. Oroszország számára a világpolitikai szerep megőrzésének ugyanis reálisan két eszköze maradt: egyrészt az ENSZ Biztonsági Tanácsában betöltött helye, amelyet sikeresen megőrzött, másrészt pedig a még mindig óriási nukleáris elrettentő ereje. A második kiváltképp nagy jelentőséggel bírt, mivel ez volt az a terület ahol az orosz fél közel egyenrangú tárgyalófélnek számított az Egyesült Államokkal. Moszkvának tehát fontos érdekei fűződtek ahhoz, hogy az utódállamokban maradt nukleáris fegyverzetet visszaszállítsák az ország területére. Kijev ezek alapján tehát viszonylag kedvező tárgyalási pozícióval érkezett az elszakadást követő rendezetlen kérdések képzeletbeli tárgyalóasztalához, így a két állam között a konfliktusok és a bonyolult problémák ellenére sikerült végig a tárgyalásos rendezést fenntartani és viszonylag gyorsan lezárni a kérdéses ügyeket – elhúzódó konfliktus talán csak a Krím-félsziget és az ott állomásozó hadiflotta kérdésében alakult ki³¹. A nukleáris fegyverzet területén is sikeresen rendeződött a viszony, miután a lisszaboni jegyzőkönyv értelmében a három atomfegyvert öröklő állam kötelezettséget vállalt a területükön lévő atomfegyverek felszámolására és az atomsorompó-szerződéshez atomfegyverrel nem rendelkező államként történő csatlakozásra.

A független Ukrajna geopolitikai stabilizálódásának voltak azonban más dimenziói is ahol lényegesen kevésbé kedvező feltételek álltak rendelkezésre. Ilyen volt többek között az ország belső gazdasági és társadalmi viszonyainak konszolidálódása. Ennek elsődleges oka, hogy ez túlzott mértékben vált külső tényezők függvényévé, mivel az ország világgazdasági integrálódása sokkal zökkenő mentesebb és gyorsabb folyamatként élt az ukrán politikusok képzeletében, mint az valójában lezajlott, így nem voltak felkészülve annak belső áldozataira. Az ukrán politikai elit is komoly nyugati segítségre, főként nagyarányú tőkebefektetésre számított. Ezeknek az elvárásoknak a teljesületlenségét és a nyugati intézményekbe történő gyors integráció lehetőségének elvesztését követően azonban Kijevnek is mérlegelni kellett a geopolitikai realitásokat. Azzal, hogy az Oroszországhoz fűződő gazdasági kapcsolatokat nem sikerült a Nyugattal történő széles körű együttműködésre váltani, az országnak alkalmazkodni kellett a körülményekhez. Az szovjet gazdaság hagyatékaként igen jelentős energiahordozó szükségletekkel rendelkező államnak, döntően importból kellett fedeznie fogyasztását. Ráadásul a '90-es években Moszkva végig politikai kérdésként kezelte a FÁK tagállamok energiaellátását, így azt a volt tagköztársaságok jóval a világpiaci ár alatt kapták. Az ukrán vezetés tehát nem kockáztathatott egy komolyabb konfliktust

³⁰ Belorussziában 54, Kazahsztánban körülbelül 1050 ilyen stratégiai robbanófej maradt. U. o.: 348. old.

³¹ A hadikikötő kérdését pedig 1997-ben rendezték, amikor is az ukrán vezetés húsz évre bérbe adta az orosz félnek a használati jogot. A kikötő és az ott állomásozó flotta azonban az ezredfordulót követően is problémaforrás maradt.

www.biztonsagpolitika.hu

Továbbá: Rácz András: A Fekete-tengeri Flottáról szóló orosz–ukrán megállapodás margójára. Nemzet és Biztonság, 2010/4.

Oroszországgal, az elvárásokhoz képest alacsony érdeklődést és támogatást mutató Nyugatért.

A Leonyid Kravcsuk elnököt 1994-ben váltó Leonyid Kucsma³² ennek megfelelően Ukrajnát egy Oroszország és Európa közötti híd szerepben kívánta megerősíteni. Így Kucsma elnöksége idején az atlanti integrációt előtérbe helyező külpolitika mellett a FAK irányába folytatott aktív politika is fontos szerepet játszott. A külpolitika prioritásként továbbra is az euroatlanti integráció szerepelt és sor is került olyan eseményekre, mint az 1997-es NATO Megkülönböztetett Partnerségi Charta aláírására. A valóságban azonban az integráció realitásai keveset mozdultak előre, ami elsősorban a reformok elmaradásának következménye volt. Emellett már a Kucsma-érában, a '90-es évek második felében megindult a kísérlet egy önálló, regionális együttműködési rendszer beindítására is – GUAM. A választási alternatívák tehát már ekkor is egy háromszög mentén ábrázolhatóak: az egyik alternatívát a nyugati közösség intézményeibe történő integráció, a másikat a korábbi szovjet tagköztársaságok, elsősorban Oroszország irányába történő közeledés, míg a harmadik lehetőséget az önálló érdekközösségen alapuló nemzetközi közösség létrehozása jelentette. A szimbolikus politika és a deklarációk szintjén a Kucsma-adminisztráció tehát megőrizte az euroatlanti integráció prioritását, ám a valóságban nem sokat tett annak megvalósítása érdekében. Az országra így elhúzódó gazdasági és szociális válság, valamint az orosz gazdasági függőség továbbélése várt. Ezt jól bizonyítja az ukrán gazdaság 1998-ig tartó erőteljes depressziója, illetve az, hogy egyértelmű növekedést csak 2000-2001-ben regisztráltak.³³

A külső pénzügyi segélyek térségbe irányuló elmaradása azonban az Ukrajnát érintő közvetlen negatív következményeken kívül az orosz külpolitikai kurzusváltás előidézésével közvetetten is megváltoztatták az ország geopolitikai helyzetét a '90-es évek közepére. A kozirjevi külpolitika irányvonalának az erodálódása rendkívül gyorsan, már '92-ben megindult minekutána korán nyilvánvalóvá vált, hogy mind a külső anyagi segítség, mind - részben annak elmaradása miatt - a nagyhatalmi státusz megőrzése irreálisnak bizonyult. Nehezítette az utódállamok, így Ukrajna viszonyulását is Oroszországhoz, hogy a hivatalos külpolitikával elégedetlen törvényhozás, leginkább annak felsőháza, a Legfelsőbb Tanács³⁴ önállósította magát e területen. A 1993

³² Őt eleinte erősen oroszbarát politikusként tartották számon, aki a tipikusan orosz befolyású dnyepropetrovszki „klán” tagja. Így sokan azt várták elnöksége idején, hogy vagy teljesen behátrál az orosz befolyás alá, vagy pedig a konfliktusba került kijevi „klán” által Ukrajna a történelmi törésvonalak mentén két részre szakad. Lényeges látni, hogy már itt is felmerült az ország kettészakadásának víziója.

Póti László: *Új elemek az ukrán kül- és biztonságpolitikában*. ZMNE Stratégiai Védelmi Kutató Központ Elemzések – 2004/5.

³³ Réthi Sándor: *Az Európai Unió és Ukrajna: remények és realitások*. Európai Tükör. 2004/7.

http://www.kulugyminiszterium.hu/NR/rdonlyres/9689817A-A121-49D8-8261-BBAD43CAEC93/0/eutukor_200407.pdf

Továbbá: Economic Survey of Europe 2002, No. 2. United Nations Economic Commission for Europe.

http://www.unece.org/ead/pub/surv_022.htm

³⁴ Ekkor még nem a mai közjogi berendezkedése volt Oroszországban, hanem egy a szovjet alkotmány módosításával létrehozott átmeneti intézményrendszer működött, amelyben a Legfelsőbb Tanács a törvényhozás tulajdonképpeni felső házaként funkcionált - az európai alkotmányos hagyományokhoz képest erős jogkörökkel. Éppen ennek a

októberéig fennálló szembenállás az elnöki hatalom és a törvényhozó hatalom között bizonytalanná tette az orosz külpolitika jövőjét. A Legfelsőbb Tanácsban a Szovjetunió reintegrálásától, az új orosz határok etnikai szempontú kiigazításán át, az ukrán-belorusz-orosz elemekből álló szláv egység létrehozásáig szerepeltek koncepciók. Nem volt tehát elhanyagolható kérdés az ukrán vezetés számára, hogy a külpolitikát meghatározni igyekvő erőcsoportok melyike jön ki győztesen a szembenállásából. További bizonytalansági tényezőt jelentett az a kérdés, hogy a feltétlen atlantizmus korlátainak nyilvánvalóvá válásával, milyen irányba mozdul el az elnöki hatalom külpolitikai irányvonala. Főként azt követően jelent meg az esetleges változás fenyegetően, hogy a belpolitikai konfliktus rendezését Jelcin a hadsereg igénybevételével valósította meg. Ezek a tényezők közvetlenül inkább növelték Ukrajna mozgásterét, mivel a belpolitikában kötötték le Oroszország energiáit, ám a hosszabb távú lehetőségek tekintetében a kiszámíthatatlanságot erősítették.

Változó elemek az orosz relációban

Oroszországban az intézményi konfliktus lezárása és a belpolitikai konszolidáció közvetlenül ugyan nem befolyásolta az ukrán külpolitika főirányát, ugyanakkor azáltal, hogy a legfontosabb dinamikus elemként értékelt orosz külpolitikában változást eredményezett, egy az ország geopolitikai helyzetét meghatározó komponenst lényegesen módosított.

Az 1993 októberét követő belpolitikai konszolidáció megeremtetette a külpolitikai aktivitás feltételeit. Ez a reaktiválódás azonban már nem a korábbi atlantizmusban öltött testet, hanem – egy átmeneti időszakot követően – éppen annak ellentétes előjelű irányvonalát vette fel. A délszláv válság unilaterális, az orosz fél hozzájárulása nélkül zajló nyugati rendezése, illetve a NATO bővítés véglegesen eloszlatta a '90-es évek elején remélt, a hatalmi státuszát átmentő, partnerként bevont Oroszország illúzióját. A NATO kelet-európai kiterjesztése különösen súlyosan érintette az orosz érdekeket, mivel ezt a volt érdekszférába, a hatalmi űr következtében történő ellenséges benyomulásként értékelte – ennek megítélését a katonai szövetség boszniai aktivizálódása tovább rontotta. Az 1993 novemberében elfogadott új katonai doktrína már potenciális fenyegetésként értékelte a katonai tömböknek az orosz határok felé történő kiterjesztését.³⁵ Ez nem csak a teljes tagságot kilátásba helyező közép-európai államoknak szólt, hanem Ukrajnának is, amely 1994-ben

konfliktusnak a lezárását követően sikerül elfogadtatni az elnöki hatalmat megerősítő alkotmányt (1993. december). Thomas F. Remington: Politika Oroszországban. In.: Gabriel A. Almond – G. Bingham Powell: Összehasonlító Politológia. Osiris, Budapest, 2006. 507. old.

³⁵ Deák András György: *Az orosz külpolitikai gondolkodás története (1992-1997)*. (PhD értekezés) Budapest, 2003. 96. old.
http://phd.lib.uni-corvinus.hu/105/1/deak_andras_gyorgy.pdf

a FÁK tagállamok közül elsőként csatlakozik a NATO Partnerség a Békéért programjához. Az orosz vezetés tehát már a belpolitikai konszolidáció kezdetétől az orosz nemzeti érdekek fokozott figyelembevételével politizált a külföld irányába, valamint előtérbe került az eurázsiai koncepció, egy önálló orosz centrumszerep kiépítése.

Ennek részeként egyrészt a szövetségépítés dimenziójában, valamint a közel-külföld irányába beszélhetünk a legmarkánsabb politikai irányváltásról. A nyugati kegykeresés erodálódása, majd később a nyugati ellenségkép elhatalmasodása eleve konfliktus készebbé tette Oroszországot a térségben. A közel-külföld esetében azonban ennél lényegesen többről volt szó. Az önálló orosz centrumszerep saját erőforrásokkal történő kiépítésében játszott fontos szerepet az ide irányuló politika, valamint ezzel párhuzamosan a korábban hanyagolt diplomáciai kapcsolatok felmelegítése. Oroszország fő célkitűzése a térség feletti hegemon pozíció kialakítása, a térség országainak re-integrálása volt. Ez a törekvés Ukrajna számára nyilvánvalóan nem volt figyelmen kívül hagyható szempont a külpolitika alakításában, valamint olyan geopolitikailag meghatározó kérdésekben, mint az orosz kisebbség helyzete. Az utódállamok konfliktusaiba konszolidációs céllal beavatkozó orosz külpolitika, a re-integrációs elképzelések radikálisabb képviselői számára bizonyították a katonai megoldások életképességét, amely ismételten az ukrainai orosz kisebbség dimenziójában nyeri el valódi jelentőségüket. Ezek a tényezők ugyanakkor – bár lényeges változást jelentettek a kondíciók tekintetében – az ukrán külpolitika vektorirányán, annak hangsúlyain nem változtattak. Egyrészt kedvezett az orosz közel-külföld politika változásából adódó veszélyeknek, hogy Kucsját a keleti erőcsoport emberként tartották számon, valamint, hogy a sajátos „hídszerep” koncepciója közvetlenül nem sértette az orosz érdekeket, sőt a korai időszak nyugati romantikájához képest kedvező irányú elmozdulást jelentett. Nagyban csökkenthette Moszkva aggodalmát a tény, hogy Ukrajna gazdaságilag még mindig szervesen kötődött az országhoz és ez a jelentős reformok halogatásának következtében a jövőre nézve is valószínűsíthető volt. És ami talán a legfontosabb: maga Kreml sem kívánt ajtóstul rontani a házba, vagyis nem egy a FÁK országokat homogén egységnek kezelő és a re-integrálást a lehető legrövidebb idő alatt megvalósító politikába kezdett. Ezáltal a volt tagköztársaságok egészében nem indukált pánikszerű irányváltást és „menedék keresést”. A többsebességes integráció jegyében, a hivatalos külpolitika szintjére emelkedett koncepció differenciált a tagállamok között és kezdetben egy a Moszkvához lojálisabb államok közötti nagyobb fokozatú integráció beindításához látott hozzá.

A '90-es évek második felében, főként Primakov '96-os külügyminiszteri kinevezését követően az orosz külpolitika a centrumépítés mérsékelt koncepciója mellett konszolidálódott, amelynek eredményeként Ukrajna külpolitikájában nem eredményezett jelentősebb hangsúlyeltolódásokat. Az 1992 és '99 közötti időszak vázlatos áttekintése és néhány elemének

általam önkényes kiemelése jól bizonyítja, hogy Ukrajna rendelkezett bizonyos statikus geopolitikai kondíciókkal, melyeket nem lehetett figyelmen kívül hagyni. Ezek a kondíciók azonban a dinamikus elemek, így ebben az évtizedben főként Oroszország relációjában nyerik el valódi jelentőségüket. Ukrajna geopolitikai orientálódása ezeknek a kondícióknak megfelelően alakult az évtizedben, s a kezdeti időszak kedvező körülményei, valamint az illuzórikus elvárások által motivált nyugati romantikát követően Kucsma elnöksége idején – amely a vizsgált korszak nagy részét felöleli – a kétvektorú külpolitikában stabilizálódott, ám a nyugati integráció prioritása, legalábbis annak hosszú távú, verbális célként történő megőrzése mellett.

Irányváltás (?) az ezredfordulót követően

(1999 - 2004)

Ukrajna geopolitikai helyzetében a 2000-es évek közepére mélyreható változások következtek be. Egyrészt - a korábbiakhoz hasonlóan - a külső tényezők, illetve azok viszonyában beállt fordulatok eredményezték a módosult helyzetet, másrészt azonban immár Ukrainán belül is történtek változások, amelyek eredményeként a külpolitika és részben a geopolitikai orientáció is változásokon ment keresztül, katalizáló szerepet betöltve ezáltal a külső szereplők irányába.

Második atlantizmusból második hidegháború

Ha időrendi sorrendben végigtekintjük az exogén elemek változását, akkor mindenképpen az orosz relációban jelentkező események számbavételével kell kezdenünk. Oroszország helyzete a '90-es évtized végére szinte kilátástalanná vált. Épp hogy csak elkezdett az ország kilábalni az 1998-as pénzügyi válságból, máris újabb belső háborúba keveredett – 1999: dagestáni háború, második csecsen háború - valamint presztízs veszteségeket szenvedett el a nemzetközi politika színterén. Az 1999-es szerbiai NATO bombázásokra ugyanis ismét csak Oroszország érdekeinek figyelmen kívül hagyásával került sor. Ez azt jelentette az orosz vezetés számára, hogy egy szempontjukból fontos európai kérdésben ismét elszigetelődtek, egy az orosz politika – és befolyás – érdeklődésére hagyományosan számot tartó régióban véleményüket a nyugati fél negligálta. A Szovjetunió felbomlását követően alig tíz évvel az orosz vezetésnek szembesülnie kellett azzal a ténnyel, hogy nemhogy nem sikerült a hatalmi státusz zökkenőmentes átmentésével centrumszerepben integrálódni a világba, hanem az ország lényegében perifériára szorult. Nem segített a viszonyok rendezésében, hogy az idős és beteges Borisz Jelcin elnök egyre inkább

képtelen volt feladatát ellátni. Ilyen körülmények között került sor először Vlagyimir Putyin '99 végi elnöki kinevezésére, majd a következő év márciusában államfővé történő megválasztására. Az új elnök hatalomra kerülése mind bel-, mind külpolitikai szempontból fontos változásokat hozott. A korábbi KGB ügynök Putyin szemben a jelcini korszak, az elitek hatalmi harcainak kiszolgáltatott, oligarchikus államszervezésével, egy sokkal inkább etatista módszerhez folyamodva kezdte meg a közhatalom helyreállítását. Ez már önmagában növelte - hosszabb távon - a külpolitikai mozgásteret csökkentve annak a belső erőviszonyoktól való függőségét, amelyhez kedvezően társult a putyini külpolitika kezdeti, a realitások ésszerű számbavételéből fakadó mérsékelt magatartása.

Ilyen visszafogott, konszolidálódó körülmények között érte az orosz vezetést az az esemény, amely közvetlenül egy másik fontos szereplőt érintett ugyan, ám az ahhoz való viszonyulás, illetve az eseményből eredő következmények minden nemzetközi szereplő számára lényegi kihívást jelentettek. Az Egyesült Államokat ért 2001. szeptember 11-i terrortámadásokat követően, válaszlépésként meginduló Afganisztáni háború felértékelte a Bush adminisztráció számára a korábban háttérbe szoruló Oroszországot. Tette ezt egyrészt Moszkva gyors és egyértelmű gesztusa, amellyel Washington mellett foglalt állást, másrészt pedig az a segítség, amelyet az afganisztáni hadjárat során Oroszország nyújtott - légterének utánpótlási útvonalként történő használata, hírszerzési támogatás. A csecsen felkelőkkel küzdő – ezt követően az orosz vezetés ezt igyekezett az iszlám terrorizmus elleni világméretű harc dimenziójába helyezni – és a közép-ázsiai stabilitásban közvetlenül érdekelt orosz vezetés számára a tálib vezetésű ország kockázatos közelségben helyezkedett el, így maga is közvetlenül érdekelt volt az iszlám fundamentalizmus közép-ázsiai visszaszorításában. A két állam között kialakult érdekközösség egy a '90-es évek elejének atlantista korszakát idéző kapcsolatot eredményezett, amelyben ismét kezdett előtérbe kerülni a bizalom és az együttműködés. Ez az évtized is bizalom gerjesztően indult tehát az amerikai – tágabban nyugati – és orosz kapcsolatok tekintetében. Ráadásul az orosz fél esetében a tíz évvel korábbihoz képest megszűnt a belpolitikai bizonytalanság, az ország viszonyai egyre kiszámíthatóbbá váltak, valamint az 1998-as államcsőd tapasztalatából kiindulva az ország szigorú tartalékolási politikával arra is képessé vált, hogy makrogazdasági stabilitását külső segítség nélkül biztosítsa. A kezdeti, bizalomra okot adó kapcsolatok azonban a Bush adminisztráció külpolitikájának 2003-ban meginduló „demokráciaexportjától” gyors erodálódásnak indultak, majd a hidegháborús hangulatot idéző konfliktussá mélyültek.

Az első fontos momentum, ami az „idilli” kapcsolatot megzavarta, az USA 2003. márciusi iraki inváziója volt. Egyrészt a '90-es években is kifogásolt NATO akciókhoz hasonlóan az ENSZ BT felhatalmazásának elhagyása olyan lépés volt Washington részéről, amely immár harmadik alkalommal kerülte meg az orosz hatalmi potenciál egyedüli, veszteség nélkül megmaradt elemét.

Fontos különbséget jelentett azonban a boszniai és koszovói akciókhoz képest, hogy ott az intervenció indokaként felhozott humanitárius érvek valóságtartalmához kétség sem férhetett, nem úgy Irak esetében. Többekhez hasonlóan ugyanis Moszkva sem tartotta bizonyítottnak a tömegpusztító fegyverek előállítására, illetve a rezsim al-Kaidával fenntartott kapcsolatára vonatkozó állításokat, nem is beszélve az emberi jogi helyzet érvként említéséről, amely korábban sokkal súlyosabb napokat is megélt Irakban – például „vegyi” Alinak a kurd civil lakosságot is érintő, vegyi fegyverekkel ékesített működésekor. Moszkva számára tehát az offenzíva nem volt másként értelmezhető, mint a Föld egyik legjelentősebb energiahordozó tartalékaival rendelkező térségbe irányuló direkt beavatkozásként. Ebből azonban a két ország teljes elhidegülése még nem következett. Habár a viszony megromlásának kezdetei kétségtelenül az iraki háború és az ott elsőként megjelenő unilaterális, érdekeit akár katonai eszközökkel is érvényesítő bush-i politikáig nyúlnak vissza, a teljes bizalomvesztés a közel-külföldön megjelenő „színes forradalmakhoz” köthető.

Euro-atlanti kiábrándulás – mérsékelt irányváltás

Leonyid Kucsma elnököt megválasztásakor oroszbarát elnökként tartották számon, ám a '90-es évek során – demokratikus elkötelezettségével ellentétben – sikerült a nyugatbarát politikus képét elfogadtatnia a nemzetközi közvélemény előtt. Olyannyira, hogy 1999-es újraválasztásakor komoly jelzéseket kapott a Nyugat részéről arra vonatkozóan, hogy amennyiben teljesíti a minimális elvárásokat – demokratikus kritériumok, reformok megújítása, korrupció csökkentése – akkor számíthat az Egyesült Államok, illetve Európa integrációs támogatására. Az államfő igyekeztével megfelelni az elvárásoknak és a lehetőséget komolyan véve Viktor Juscenkó személyében reformistaként és nyugatbarátként ismert politikust nevezett ki kormányfővé. A várakozásoknak megfelelően Juscsenko kormányfősége idején megindult egyfajta gazdasági konszolidáció és bizonyos strukturális reformok is megkezdődtek – amelyek eredményeként stabilizálódott a költségvetés helyzete, illetve ekkora tehető a gazdasági növekedés³⁶ megindulása is. A pozitív gazdasági fejlemények mellett azonban a demokratikus működés komoly hiányosságait sejtető durva politikai botrányok az ukrán belpolitika mindennapos részei maradtak – Gongadze-ügy, Kolcsuga-ügy³⁷. A 2000-es évek elejére tehát a külső-belső feltételek nagy része adott volt ahhoz,

³⁶ Economic Survey of Europe 2002, No. 2. United Nations Economic Commission for Europe.
http://www.unece.org/ead/pub/surv_022.htm

³⁷ Vannak, akik a Georgij Gongadze, a politikai elit ügyeit vizsgáló újságíró megölésének ügyét a Kucsma-adminisztráció hitelességének elvesztése és a narancsos forradalomhoz vezető közhangulat kialakulása szempontjából az egyik legjelentősebb tényezőnek tartják. Lásd: Stephen White and Ian McAllister: Rethinking the 'Orange Revolution'. In.: Journal of Communist Studies and Transition Politics. Volume 25, Issue 2-3, 2009. 229. old.

hogy Ukrajna a Kucsma első elnökségének idején meglévő nyugatos retorika mellett valóban megkezdje az érdemi felkészülést egy esetleges európai/atlanti integrációra, megteremtve azokat a szerkezeti, strukturális átalakításokat, melyek egyáltalán képessé tehetik erre. Ezek a lépések a reformer miniszterelnök kinevezésével, a gazdasági konszolidációval meg is indultak, ám az ukrán fél a függetlenedés korai állapotához hasonlóan illúziókkal élt az integráció sebességét illetően.

Már 2000 végén megjelenik egy finom külpolitikai kiigazítás a keleti vektor mentén, miután a külügyminiszteri tisztségbe visszatér Anatolij Zleno, Kravcsuk elnök külügyminisztere. A 2001. januárjában aláírt ukrán-orosz katonai együttműködés azonban még csak a korábbi FÁK - NATO egyensúlyi politika néminemű revitalizálása volt, semmiképpen sem egy markáns keleti biztonságpolitikai irányváltás. Meglátásom szerint ez inkább egy az ország geopolitikai realitásaiból eredő szükségszerűség volt, mint a nyugati fél figyelmeztetésére szolgáló lépés. Szükségszerűnek tartom annyiban, hogy, ha nem akart az orosz félben kétségeket ébreszteni afelől, hogy a '90-es évek végén mindinkább biztonsági jelleget öltő GUUAM, '97-óta megtartott évenkénti tengerészeti hadgyakorlatok a NATO-val vagy az évi 350-en megvalósult ukrán-NATO programnak nincs Moszkva ellenes éle, akkor nyitottnak kellett lennie egy ilyen irányú biztonságpolitikai kiigazításra. Nem szabad elfelejteni, hogy már nem a '98-as pénzügyi csőd által megroppant Oroszországról van szó, hanem egy belpolitikailag stabilizálódott és a térség irányába továbbra is jelentős, főként gazdasági nyomásgyakorló potenciállal rendelkező államról.³⁸ Ráadásul az orosz kisebbség belpolitikai kényszere mindig befolyásoló tényező Ukrajnában.

A komoly külpolitikai irányváltásra, legalábbis az ezt sejtető lépésekre 2003-ban kerül ugyan sor, az előidéző momentumok azonban már korábban jelentkeznek. Az EU ugyanis a megelőző években többször világossá tette Kijev számára, először hatékonyabbá kell tenni az EU-ukrán megállapodások végrehajtását, majd ezt követően lehet dönteni arról, hogy Ukrajna egyáltalán tekinthető-e EU-tagságra alkalmas jelöltnek, valamint többször kifejezte elégedetlenségét az átalakulás sebességével és mélységével kapcsolatban.³⁹ Ezek eredményeként a kapcsolatok perspektívája az ukrán fél számára bizonytalanná vált, nagyban hozzájárulva ahhoz,

Az ország demokratikus viszonyainak tekintetében mindenképpen szimbolikus a hatalomtól független sajtó prominens tagjának brutális meggyilkolása.

³⁸ A már említett, a 2000-es évek elején meginduló gazdasági növekedés legnagyobbbrészt a pozitív külkereskedelmi egyenleg kialakulásának köszönhető.

Simon György: Az ukrán gazdaság problémái. Külgazdaság, 2004. január. 54. old.

2001-ben az ukrán export 28, 7%-a került Oroszországban értékesítésre, míg az import 36,9%-a innen érkezett. IMF:

Ukraine: statistical appendix. Country report. No. 03/174. Washington, D. C. 48. old., illetve 50. old.

<http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2003/cr03174.pdf>

Az ország legjelentősebb külkereskedelmi partnere még 2007-ben is messze Oroszország volt, bár a mérséklődött az ország külkereskedelmi forgalmában betöltött szerepe.

<http://media.ft.com/cms/3586af74-21a7-11dd-a50a-000077b07658.pdf>

³⁹ Réthi Sándor: *Az Európai Unió és Ukrajna: remények és realitások*. Európai Tükör. 2004/7.

http://www.kulugyminiszterium.hu/NR/rdonlyres/9689817A-A121-49D8-8261-BBAD43CAEC93/0/eutukor_200407.pdf

hogy Kijev komolyan elkezdje a külpolitika keleti vektorának felértékelését. 2002-ben az elnök, a helyzet tisztázása véget a parlament elé terjesztett egy a társult tagsági státusszal kapcsolatos menetrendet, mely már 2004-2007 közé prognosztizálta a státusz elnyerését. Az Unió azonban gyorsan szertefoszlatta az ukrán reményeket és uniós intézményrendszer több kompetens személye (Romano Prodi bizottsági elnök, az EP Ukrajna Bizottságának elnöke, stb.) nyilvánvalóvá tette, hogy ez a menetrend nem fog érvényesülni. Így alakul ki az a helyzet, hogy míg az ukrán elit eddig mindig az euro-atlanti integráció prioritásként kezelése mellett döntött, a második Kucsma periódus alatt elkezdődik egy a keleti fél irányába történő elmozdulás.

Ennek egyik leglátványosabb momentuma az a 2003. tavaszán aláírt egyezmény volt, melynek értelmében Ukrajna Oroszországgal, Fehéroroszországgal és Kazahsztánnal együtt létrehozta az ún. Közös Gazdasági Térséget. A kezdeményezés önmagában nem jelentett újszerűséget és komoly eltérést a többi ilyen irányú egyezménytől. Az ukrán vezetés azonban kötelezettséget vállalt arra, hogy a WTO - csatlakozás ügyében a másik három országgal koordinált álláspontot fog képviselni. Ez akkor válik érdekessé, ha figyelembe vesszük, hogy az ukrán fél ezen a téren lényegesen jobban állt, mint például Oroszország. Így az ukrán döntés alapján, véleményük szerint a négy ország együttműködése (persze mindenekelőtt az orosz kapcsolatok szorosabbra fűzése) lényegesen nagyobb rövid távú előnnyel kecsegtet, mint a világgazdasági integráció erőltetése. Nem más történt tehát, mint hogy a független ukrán állam történetében elsőként nem az euroatlanti integráció prioritását választotta, hanem a FÁK tagállamok nyújtotta gazdasági lehetőségeket. Közel sem volt azonban vége itt az Oroszországnak tett engedményeknek és a Nyugat irányába bevezetett „szankcióknak”. A 2004. június 15.-i rendelettel hatályba léptetett új katonai doktrína még az e hónap végén esedékes isztambuli NATO csúcs jegyében született, így az első hivatalos ukrán dokumentumként megfogalmazta a NATO-tagság célját.⁴⁰ Egy hónap elteltével azonban Kucsma új rendeletet adott ki, melyben éppen a doktrína tagsági passzusait módosította olyan módon, hogy abból a tagság, mint cél kikerült és helyére az euroatlanti integrációs politika folytatásának megfogalmazása került. A hivatalos indoklás szerint az ok az volt, hogy az isztambuli csúcson elmaradt Ukrajnának, a tagság perspektíváját jelentő Tagsági Akciótervben való részvétele, így Kijev, bár megtartja a tagságot hosszú távú célként, rövidtávon nem törekszik arra. Szintén júliusban Kucsma és Putyin megegyeztek abban, hogy az Odessza-Brodi vezetékot orosz olajjal töltik meg, így azt a megépítési szándékkal (nevezetesen a közép-ázsiai olaj Európába szállítása) éppen ellentétes módon nem diverzifikációs céllal helyezik üzembe.

Összességében tehát az új évezred komoly kilátásokkal indult egyrészt a stabilizálódó

⁴⁰ Póti László: Új elemek az ukrán kül- és biztonságpolitikában. ZMNE Stratégiai Védelmi Kutatóintézet Elemzése – 2004/5.

http://193.224.76.4/download/svki/Elemzesek/2004/SVKK_Elemzesek_2004_5.pdf

Oroszország és az Egyesült Államok kapcsolatát, valamint Ukrajna európai integrációját illetően is. A helyzet azonban viszonylag gyorsan megváltozott és mind az amerikai-orosz relációban gyors elhidegülés következett be, mind pedig az ukrán integráció perspektívái elhomályosultak. Fontosnak tartom azonban megjegyezni, hogy meglátásom szerint az Ukrajna esetében bekövetkező keleti hangsúlyváltás koránt sem olyan markáns és hosszú távú prioritásátrendeződés volt, mint amilyenek a fenti, főként Oroszországnak tett gesztusok sejtetik. Egyrészt 2004-et írunk, amely elnökválasztási év volt Ukrajnában, így nyilvánvalóan ismét szembesülni kellett a belpolitika etnikai törésvonalával, ergo a választási győzelem érdekében gesztusokat kellett tennie az orosz kisebbség számára. Nem elhanyagolható szempont az sem, hogy mind Kucsma, mind az utódjának kiszemelt Viktor Janukovics a dnyepropetrovszki „klán” képviselője volt, így a gazdasági-politikai háttér megőrzése is igényelte az orosz kiigazítást. Másrészt véleményem szerint inkább szóltak ezek a gesztusok figyelmeztetésként a Nyugatnak és ha rövid távon komolyan számoltak is a keleti vektor felértékelődésével, akkor is inkább a hosszú távú célként választott euroatlanti integráció eszközeként, mintegy figyelmeztetve a Nyugatot, hogy létezik egy másik opció is.

Ütközés a belső periférián - a „ narancsos forradalom”

Amerika beavatkozik

A 2003-ban megindult iraki offenzíva legfontosabb hatása az amerikai-orosz kapcsolatokra nem az akció orosz részről történő elítéléséből következik, hanem sokkal inkább abból a járulékos következményből, hogy a drasztikus olajáremelkedés hatására Oroszország erőforrásai és így önbizalma is jelentősen megnőtt. Amikor 2003 végén nyilvánvalóvá vált, hogy Irak megszállása elhúzódó gerillaháborúvá fajul az olaj ára gyors növekedésnek indult és megduplázódva, tartósan a 40 dollár/hordó feletti szinten stabilizálódott. Ez rendkívül kedvező volt annak a putyini politikának, amely kezdetektől felértékelte az energiaszektor a külpolitikában és Oroszország energia nagyhatalomként történő elismertetését tűzte ki célul. Ennek megfelelően az ország olaj- és földgáztermelése a '90-es évek végétől folyamatosan nőtt, ami főként az exportban került értékesítésre. Az olaj- és gázipar szerepe az orosz gazdaságban így 2003-ra, komoly, már a monokultúrás OPEC országokat idéző szerepet töltött be, 2002-ben az ország GDP-jének közel 25 százalékát adva⁴¹. Az olajár emelkedés így igen jelentős többlet bevételt jelentett Oroszországnak, mely párosulva a korábbiakhoz képest mindenképpen takarékos költségvetési politikával,

⁴¹ World Energy Survey 2004. IEA. 289. old.
<http://search2.barnesandnoble.com/BookViewer/?ean=9780080444109>

rendkívüli mértékben megnövelte az ország megtakarításait – 2003 és 2008 nyara között az ország valuta- és aranytartálékai több, mint hétszeresére nőttek⁴². Oroszország esetén gazdasági megerősödéséhez társult az a belpolitikai tényező, hogy, mint fentebb említettem Putyin a központi hatalmat nem a '90-es évek jelceni metódusával szervezte újjá, hanem éppen annak lényegi elemét képező oligarchák hatalmának visszaszorításával, a Kreml külpolitikájához ezáltal biztosabb hátteret teremtve. Ez a megerősödött és önbizalommal teli orosz állam találta magát szembe a közvetlen érdekszférájába történő amerikai benyomulással.

A geopolitikai pluralizmusra oly érzékeny, Közép-Ázsiában érdekekkel rendelkező és az európai irányú orosz befolyás kulcsát Ukrajnában látó Egyesült Államok számára ez a megerősödés semmiképpen sem volt kedvező körülménynek nevezhető. Így Washingtonnak tényleges érdekei fűződtek egy a posztszovjet övezetben véghezvitt orosz pozíciógyengítéshez. Ám a jelek szerint a republikánus kormányzat ennél többet kívánt elérni és egy a térségben dominóhatásként érvényesülő demokratikus átalakulási hullám elindításával próbálkozott. Ennek érdekében a 2000-ben Belgrádban tesztelt és ott bevált módszerhez nyúltak vissza, melynek során amerikai anyagi és szellemi támogatással – döntően NGO-k segítségével: Freedom House, Soros Alapítvány⁴³ – létrehoztak egy a hatalom befolyása alatt álló első nyilvánossággal szembeni alternatív nyilvánosságot, s kiképezték az ellenzéki mozgalmak vezetőit, biztosítva ezáltal ellenzéki civil kampány feltételeit. Ennek a programnak az első állomása – az ún. „rózsás forradalom” – a 2003-as őszi grúz parlamenti választások volt, ahol az első fordulót követően a csalásokkal elégedetlen ellenzéki tömeg hosszas tüntetések, majd a parlament megostromlása után lemondásra kényszerítette Eduard Sevardnadze elnököt, akinek helyére a januári előrehozott elnökválasztáson Mihail Szaakasvili jobboldali ellenzéki vezér került.⁴⁴ Bár a Kaukázus kétségtelenül az orosz érdekszféra élvonalába tartozó terület, ám ez a grúziai esemény még nem érintette olyan súlyosan a Kremlt, mivel Szaakasvili ellenzéki programjának legfőbb eleme⁴⁵, vagyis az ország szakadár területeinek egyesítése igazán komoly stratégiai érdekeket nem sértett, inkább egy az orosz vezetés figyelmét és energiáját némileg lekötő konfliktust valószínűsített. Lényegesen más helyzetet teremtett azonban a 2004 őszén tartott ukrainai elnökválasztás, melynek során már egy Oroszország

⁴² Sz. Bíró Zoltán: *Oroszország visszatérése: kockázatok és lehetőségek*. Külügyi Szemle. 2009. 2. szám

⁴³ Ian Traynor: *US campaign behind the turmoil in Kiev*. [The Guardian](http://www.guardian.co.uk/world/2004/nov/26/ukraine.usa), Friday 26 November 2004.

<http://www.guardian.co.uk/world/2004/nov/26/ukraine.usa>

A különböző országokban alkalmazott hasonló stratégiák sikerességének és sikertelenségének okait vizsgálja a következő tanulmány:

Abel Polese: *Ukraine 2004: Informal Networks, Transformation of Social Capital and Coloured Revolutions*. In.: *Journal of Communist Studies and Transition Politics*. Volume 25, Issue 2-3, 2009.

⁴⁴ <http://index.hu/kulfold/lemondottsevl/>

⁴⁵ Póti László: *Az államegyesítő, a nyugatos és a klános: a poszt-szovjet térség 21. századi „forradalmai”*. ZMNE Stratégiai Védelmi Kutatóközpont Elemzések – 2005/3

http://193.224.76.4/download/syki/Elemzesek/2005/SVKK_Elemzesek_2005_3.pdf

számára létfontosságú mezőre lépett a nyugati expanzió.

Janukovics vagy Juscsenko – Kelet vagy Nyugat?

A választások előzményinek ismeretében megállapítható, hogy az elnökválasztás geopolitikai jelentőségét Moszkva előre látta. Nem tudni, hogy esetleg a készülő ellenzéki mozgalom grúz hasonlóságát mérték-e fel, esetleg amerikai befolyásról szereztek tudomást vagy csupán a keletre tolató ukrán vezetés megszilárdítása motiválta a Kremlt, amikor a korábbiakhoz képest szokatlan nyíltsággal és közvetlenül avatkozott be az elnökválasztási kampányba. Vlagyimir Putyin október 26-án élő közvetítésben válaszolt a három fő, a hatalom által ellenőrzött televíziós csatorna műsorában a nézők kérdéseire, s bár közvetlenül nem mondta ki, hogy kit támogat, a leköszönő Kucsma által utódjaként kijelölt Viktor Janukovics miniszterelnököt, annak gazdaságpolitikáját többször méltatta.⁴⁶ Már a választások első fordulója előtt érezni lehetett, hogy többről van szó, mint az előző évek választásainak esetében. Elsőként volt két elnökjelölt, akikhez ennyire nyíltan társították volna az ország külpolitikai irányának egyik vagy másik vektorát. Így Viktor Janukovicsot egyértelműen a szorosabb Oroszországhoz kötés embereként ismerték, míg Viktor Juscsenkot az európai integráció elkötelezett híveként. A posztszovjet térségben bevett gyakorlatnak számító hatalomátadás forgatókönyve most a Juscsenko és Julia Tyimosenko által vezetett, júliusban létrejött ellenzéki tömörülés személyében komoly ellenféllel találta magát szemben.

A november 1-jén esedékes első forduló előtt néhány nappal a két jelölt esélyeit már azonosnak mérték.⁴⁷ Az első fordulót követően mindkét fél győztesnek kiáltotta ki magát, majd a hivatalos eredmények alapján alig egy százalékkal ugyan, de az ellenzéki jelölt Juscsenko győzött⁴⁸. Ilyen kiélezett körülmények között szinte várható volt, hogy a második forduló eredménye (bárhogyan is alakuljon) robbanáshoz fog vezetni. Így is lett és a november 22-én tartott második fordulót követően, a hivatalos adatok szerint vesztes ellenzék tömegdemonstrációt szervezett Kijevben. A párhuzamos szavazatszámolást végző ellenzék szerint elcsalták a választásokat. A keleti-megyékből (melyekben Janukovics támogatottsága a legnagyobb volt) például nem engedték az ellenzéki szavazatszámolókhoz hozzáférni a hitelesített adatokhoz. Nem csak az ellenzék kiáltott csalást azonban, hanem a nemzetközi megfigyelők is manipulált eredményekről beszéltek, így az EBESZ és az amerikai szenátus megfigyelői is. Erre engedett következtetni az is, hogy a független exit pollos felmérések majd 10%-os Juscsenkó győzelmet jósoltak, amelyhez képest a 2,5%-os

⁴⁶ <http://index.hu/kulfold/1026ukraine/>

⁴⁷ <http://index.hu/kulfold/1029ukraine/>

⁴⁸ <http://index.hu/kulfold/1110ukrpes/>

Janukovics győzelem elég komoly eltérésnek mondható.⁴⁹ A november 22-én induló több százezres kijevi tömegtüntetések és a nemzetközi nyomás hatására végül december 3-án az ukrán Legfelsőbb Bíróság érvénytelenítette ugyan a második forduló eredményeit és 26-ra új választásokat írt ki, ám a két esemény közötti időszakban Ukrajna sorsa közel sem volt egyértelmű. Egyrészt megyénkénti szavazatmegoszlások a történelmi régiók mentén osztották ketté az országot. A keleti megyékben, ahol az orosz kisebbség él Janukovics győzött, míg a nyugati megyékben Juscsenko (lásd a második mellékletet). Így többször merültek fel hírek a keleti megyékből Kijevbe induló Janukovics szimpatizánsokról, akik ellentüntetéssel akarják elismertetni elnökjelöltjük győzelmét. Ez a történelmi régiók mentén történő összeütközés már-már az ország kettészakadásának vízióját keltette.⁵⁰ Másrészt nem lehetett tudni, hogy Juscsenko meddig megy el és hajlandó lesz-e esetleg egy a grúziai parlament ostromához hasonló erőszakos cselekmény felvállalására. Ezt a bizonytalansági tényezőt tovább súlyosbította, hogy orosz belügyi erők Kijevbe érkezéséről is röppentek fel hírek⁵¹, valamint arról, hogy az elnök fegyveres erők bevetésére készül a tüntetés feloszlátása és az eredmény elismertetése végett.⁵² A november végi napokban egyáltalán nem volt tehát egyértelmű, hogy békés úton rendezhető-e a konfliktus, sőt valószínűbbnek tűnt a válság valamilyen formájú erőszakos eskalációja.

A december 26-ra kiírt megismételt második fordulót végül Viktor Juscsenko nyerte. Így a nyugati erők győzelmét ünnepelhette az ország vagy inkább Washington ünnepelhetett egy újabb sikeres pozíciószerezést a posztszovjet térségben. Hogy a geopolitikai játékosok mennyire komolyan vették a mezőre lépő bábu jelentőségét azt jól bizonyítja a választások előtt, illetve alatt az országba érkező magas rangú politikusok száma (Putyin, McCain). Oroszország tehát egy újabb érzékeny, talán mondhatni az eddigi legérzékenyebb veszteségét szenvedte el a belső periferián. Ám az azóta eltelt események ékesen bizonyítják, hogy a küzdelem még koránt sem ért véget december 26-án.

Geopolitikai konfliktus nemzetközi dimenzióban

A 2004 végi ukrainai elnökválasztás a Szovjetunió felbomlását követően az első olyan esemény volt, melynek során a geopolitikai játékosok közvetlenül és nyíltan egy időben avatkoztak be egy pillér szerepet betöltő ország belpolitikájába annak érdekében, hogy az országot nekik kedvező irányba tereljék. Ebből egyrészt szinte szükségszerűen következik a két játékos,

⁴⁹ Adrian Karatnycky: Ukraine's Orange Revolution. Foreign Affairs, March/April, 2005.

<http://www.foreignaffairs.com/articles/60620/adrian-karatnycky/ukraines-orange-revolution>

⁵⁰ <http://index.hu/kulfold/krn6325/>

⁵¹ <http://index.hu/kulfold/ukr1124/>

⁵² <http://index.hu/kulfold/ukrajna1122/>

nevezetesen Oroszország és az Egyesült Államok viszonyának drámai romlása, másrészt pedig Ukrajna választásának számos járulékos következménye lesz magára az országra, valamint a nemzetközi viszonyokra nézve is.

Hidegháborús hangulat

Oroszország számára Ukrajna elvesztése komoly kudarcot jelentett, s immár tényként kellett szembenéznie azzal, hogy a hidegháborús ellenség, a korábban szovjet érdekszférába tartozó területek közül nem csak a távolabbi kelet-európai államokat vonja befolyása alá, hanem a közel-külföldre is beteszi a lábát. Ennek megfelelően a „narancsos forradalom” az a pont, ami után az orosz-amerikai kapcsolatok – minőségét tekintve – végleges elhidegüléséről beszélhetünk. Az elhidegülés következményei azonban már koránt sem olyanok, mint a '90-es években voltak. Főként azért nem, mert a kapcsolat egyik oldalán komoly változások mentek végbe. Oroszország már nem a jelceni korszak belső megosztottságokkal küzdő, kiszolgáltatott, perifériára szoruló állama, hanem egy világos külpolitikai célokkal rendelkező, stabil belső viszonyokat maga mögött tudó, bár egyoldalúan és ennyiben jelentősen függő, de gazdaságilag dinamizálódó regionális nagyhatalom. Így Washingtonnak mindenképp számolnia kellett a konfrontáció lehetséges következményeivel. A következmények sorában az iráni reláció – amely ugyan nem befolyásolja közvetlenül Ukrajna helyzetét, ám a közvetített üzenettel annál inkább – illetve a energiahordozó export kérdésében beállt változások kiemelendők.

A 2003-as iraki offenzíva másik Moszkva szempontjából legalábbis részben kedvező körülménye, a közép-ázsiai hatalmi átrendeződés eredményeként létrejött relatív Irán hegemonia. A térségbeli rivális, Irak összeomlásával Irán a régió hegemon hatalmának érezhette magát. Irán pedig, annak ellenére, hogy a közép-ázsiai volt szovjet államok esetében Moszkva vetélytársa, a Közel-Keleten az Egyesült Államok egyik legelkötelezettebb ellenfele. Ennek történelmi és civilizációs gyökerein túl, aktuális tartalmat adott az iráni atomprogram kérdése, melynek eredményeként a Bush adminisztráció a korábbiaknál is súlyosabb konfliktusba keveredett Iránnal. Ezáltal azonban olyan nyomásgyakorló lehetőséget teremtve a Kremlnek, amely érzékeny ponton érintette Washingtont. Az orosz vezetés 2006 márciusában a legmagasabb szinten fogadta az iráni támogatású libanoni síita szervezet, a Hezbollah vezetőit. Ezzel a gesztussal Moszkva nyilvánvalóvá tette, hogy ha a Nyugat a közvetlen orosz érdekszféra politikai átalakítására tör, akkor ő is hajlandó aktívan beavatkozni egy olyan régióba, melynek stabilitása és jövője elsősorban a Nyugat számára fontos. Ráadásul Washingtonnak szembesülni kellett a ténnyel, hogy Oroszország közreműködése nélkül nem képes Irán elszigetelésére.

A „színes forradalmakat” követő orosz külpolitikai változások közül még két fontos elemet kell kiemelni. Pontosabban fogalmazva az orosz külpolitika 2006-ra komoly minőségi változáson ment át, melynek témánk szempontjából két fontos eleme volt. Az első az új formálódó nemzeti ideológia volt, melyben a hatalom mögött álló ideológusok egy az érkező kihívásoknak megfelelni szándékozó és az orosz politika ideológiai alapjait kijelölő, pontosabban a kijelölt célokat legitimáló elméleti konstrukciót alkottak. Eszerint az orosz nemzet egy „nemzetek feletti” képződmény – ezáltal saját etnikai határain túl is kompetenciákkal rendelkezik, melyet az erős állam jellemez és amelynek saját demokráciamodellje van. Az utóbbi hangsúlyos voltát az adja, hogy a Bush-adminisztráció 2005-től egyre markánsabban kezdett bele a demokratikus deficitét bíráló retorikába. A megerősödött Oroszország belpolitikai stabilitása nem kedvezett Washingtonnak, aki szívesebben látott volna egy jelcini háterszágot a Kreml mögött. Így a folytonos demokrácia kritika, valamint a „színes forradalmaktól” várta a republikánus vezetés az orosz ellenzék legalább néminemű megerősödését. Ez azonban nem következett be, mivel sem a dominóhatás nem érvényesült, sem pedig az orosz politikai közösség nem bizonyult fogékonnak a Nyugat kritikáira. Az orosz vezetés azonban a megalkotott „szuverén demokrácia” ideológiájával⁵³, eszmei dimenzióban is reagált a támadásokra.

A külpolitikai átalakulás harmadik, témánk szempontjából talán legfontosabb eleme a FÁK irányába folytatott politika, azon belül is a szénhidrogén export árképzésének megváltozása volt. A megelőző másfél évtizedben Moszkva a FÁK országok irányába exportált energiahordozók árát – főként a gázét – politikai kérdésként kezelte és a világpiaci áraknál lényegesen olcsóbban adta ezeknek az országoknak. Putyin azonban a 2006-os nagyköveti értekezleten bejelentette, hogy a jövőben a FÁK-térségbeli gázárakat az európai árképzési feltételek mentén kívánják alakítani. Ennek a döntésnek a következményei leginkább Ukrajna kapcsán lesznek láthatóak. Az ukrainai fordulat után ugyanis Moszkva nyilvánvalóan elfogadhatatlannak találta, hogy olcsó energiaáráival egy olyan ország gazdaságát finanszírozza, amely elfordult tőle, illetve egy ilyen országnak szolgáltatssa ki a tranzit biztonságát. Ide vezethető vissza a 2005 végén és 2006 elején kirobbant első ukrán-orosz gázcsörte. Moszkva ugyanis a választási lehetőséggel állt elő, hogy vagy megszerzi a tranzitvezetékek feletti ellenőrzés egy részét és ezért cserébe fenntartja a kedvezményes árakat vagy pedig betereli Ukrajnát a piaci árképzés feltételei közé. A másfél napos nyomáscsökkentéssel járó első „gázcsörte” felemás eredményekkel zárult. Egyrésztől Oroszországnak nem sikerült ugyan a tranzitvezetékek felett ellenőrzést szereznie, ám lényegesen

⁵³ „A „szuverén demokrácia” ideológiai konstrukciója ugyanis egyszerre sugallja, hogy Oroszország egy olyan demokrácia, amelyik szuverén módon dönt saját sorsáról és ügyeiről, nem engedi, hogy mások beleavatkozzanak ebbe, valamint azt is, hogy Moszkva szuverén módon definiálja a demokrácia tartalmát, vagyis kizárólag neki van joga eldönteni, hogy a maga részéről mit tekint saját közegében megvalósítható demokráciának.” Sz. Bíró Zoltán: *Oroszország visszatérése: kockázatok és lehetőségek*. Külügyi Szemle. 2009. 2. szám. 60. old.

megnövelte az árakat. Ugyanakkor ezek az árak még mindig jóval alacsonyabbak voltak, mint az általános kelet-közép-európai árak – 95 USD/1000 m³⁵⁴, sikerült viszont elérni, hogy közép-ázsiai gázt Ukrajna már csak kifejezetten a Gazprom közbeiktatásával kaphatott. Az orosz fél számára azonban a legfontosabb szempont az volt, hogy a 2004-ben, még Kucsma alatt megkezdett középtávú szerződéses rendszert a hátról két fontos ponton tovább tudta vinni. Így a tranzit és a tárolási díjak esetében érvényben maradt a 2009-ig szóló szerződés, míg az importár klauzula kikerült ebből a szerződésből, amelynél ismét az évenkénti egyezkedés alapján történő meghatározáshoz tértek vissza. Ezeknek a rendszeres alkuknak a révén az orosz gázipari monopólium még mindig remélhette az importáraknak a nemzetközi árakhoz történő közelítését.

A nemzetközi hatásokat figyelembe véve azonban ez a másfél napos csapelzárással járó konfliktus, olyan folyamatokat indított el, melyek nem kedveztek Oroszországnak. Az eset nemzetközi megítélése, különösen nyugaton a politikai célokért erőfölényével visszaélő, globális jelentőségű tartalékait politikai eszközként felhasználó orosz vezetés képét erősítette meg. A 2006-os gázcsörte azonban mindössze gyermekleg összeszólalkozásnak tekinthető, ahhoz képest, ami 2009 elején történt, amikor is az éves gázár megállapításának sikertelensége okán Moszkva már a végsőig, a csapok teljes elzárásáig is hajlandó volt elmenni. Az európai fogyasztás kiszolgáltatottságának gyakorlati megtapasztalása, illetve a geopolitikai vetélytárs, Washington felkarolásának eredményeként egyre inkább kezdtek előtérbe kerülni az értékesítői és szállítási diverzifikálós törekvések.

Nyugatról elszigetelni

Az orosz retorziók természetesen a Nyugat, elsősorban Washington politikáját sem hagyták érintetlenül és a válaszlépések egyik dimenzióját éppen ezek a Moszkva kiiktatásával létrehozandó energiaszállítási koncepciók alkották. A legnagyobb volumenű kezdeményezés, az ún. Nabucco projekt, mely a „Kaszpikum” és Közép-Ázsia energiatartalékainak Moszkvától független kitermelésének és Európába juttatásának célját szolgálná. A kérdéskör természetesen nem ennyire egyszerű és a Nyugat szándékánál lényegesen többre van szükség egy sikeres elkerülő „manőver” véghezviteléhez, mivel moszkvai oldalon is zajlik egy Ukrajnát kiiktató útvonal projektje - Déli Áramlat, ráadásul a közép-ázsiai térségben az orosz fél pozíciói, érdekérvényesítési potenciálja lényegesen jobb. A Nabucco projekt jelen állás szerinti azonban várható eredményeitől függetlenül fontos következménye az ukrán gázvitának, mivel egy újabb fronton dinamizálta a geopolitikai

⁵⁴ Deák András György: *Orosz-ukrán gázháború újra*. MKI Tanulmányok, 2009. 4. old.
<http://www.kulugyiintezet.hu/index.php?menu=31&ev=2009&id=6042>

vetélytársakat. Ez a kérdéskör azóta is sok bizonytalanságot rejt magában és éppen a 2009-es gázháború a bizonyíték rá, hogy Európa számára is húsba vágó aktualitással rendelkezhet két geopolitikai játékos konfliktusa.

Tovább fokozta az USA és Oroszország közötti problémákat, hogy a Bush-adminisztráció véglegesen rendezni akarta Ukrajna helyzetét, még hozzá értelemszerűen a neki kedvező módon. Erre a leggyorsabb megoldást az országnak az atlanti szövetségi rendszerbe történő bevonása jelentette volna. Pontosabban első lépésként annak a reális alternatívaként történő felkínálása. Ennek jegyében már a 2006. novemberi rigai NATO csúcson határoztak arról, hogy a két évre rá esedékes következő találkozón dönteni kell a további bővítések kérdésében. A 2008 áprilisában tartott bukaresti csúcson⁵⁵ azonban, nem csak a közvetlen bővülés, tehát a három akkori tagjelölt felvételének kérdését takarta a bővítési problematika, hanem legalább ilyen hangsúlyos elemként a tagság gondolatával kacérkodó Ukrajna és Grúzia felvételét a Tagsági Akciótervbe. Ebben a geopolitikailag kétségtelenül jelentős lépésben azonban Washingtonnak már komoly szövetségi ellenkezéssel kellett számolni. Így a főként Németország, de több más európai állam által is akceptált orosz aggodalmak, az új moszkvai kormány együttműködési hajlandóságának felértékelése, valamint a két ország csatlakozásával kapcsolatos aggályok végül olyan együttest alkottak, melynek eredményeként Bukarestben elmaradt az államok akciótervbe implikálása. Ez semmiképpen sem jelentette azonban Moszkva és Washington közeledését, főként mert számos olyan egyéb kérdés volt napirenden, melyben a két fél között érdekkonfliktus állt fenn.⁵⁶ A rendkívül feszülté vált geopolitikai érdekkonfliktusban történő elmozduláshoz, az enyhülés feltételeinek megváltozásához az egyik fél magatartásában beálló érdemi változásra volt szükség. Ez a szereplő az Egyesült Államok volt, melynek 2009. január 20-tól Barack Obama személyében új elnöke lett. Már az Obama adminisztráció elején látható volt, hogy az új elnök hajlandó akceptálni bizonyos orosz érdekeket,⁵⁷ természetesen a neki fontos kérdésekben történő támogatás elvárását lábjegyzetelve ehhez.

A helyzet azonban nem csak a külföld esetében változott meg a 2004-es események óta, hanem magában Ukrajnában is egészen más idők járnak. 2010. február 25-e óta ugyanis Ukrajna elnökét Viktor Janukovicsnak hívják. A belső feltételek megváltozása kapcsán azonban nem is ez az igazán beszédes tény, hiszem egy kiélezett versenyben, Juscsenkóval szemben néhány százalékkal győzelmet arató Janukovics még nem jelentené az öt évvel korábbi narancsos irány, illetve az azt

⁵⁵ Egyesek szerint a helyszín tudatos geopolitikai üzenetet hordozott. Lásd: Tóth Péter: *A NATO bukaresti csúcstalálkozója*. ZMNE Stratégiai Védelmi Kutatóintézet Elemzések – 2008/3.

⁵⁶ Például a kelet-európai rakétavédelmi rendszer kérdése.

⁵⁷ Rácz András - Tóth Péter - Varga Gergely: *Amerikai–orosz csúcstalálkozó: javuló kapcsolatok áttörés és meglepetések nélkül*. ZMNE Stratégiai Védelmi Kutatóintézet Elemzések – 2009/16.

képviselő politikai konglomerátum radikális választói felülvizsgálatát. Az a tény azonban, hogy az idei elnökválasztásokon a korábbi elnök mindössze 5,5%-ot⁵⁸ szerzett sok mindent elárul. Ezt az sem kompenzálja, hogy a forradalom másik vezetője, Julija Timosenko Janukovicstól nem sokkal lemaradva bejutott a második fordulóra, minekutána a két korábbi narancsos vezető viszonya végletesen megromlott és Timosenko külpolitikai prioritásai már igen távol álltak a 2004-ben követetthez képest.⁵⁹ A február 7-i második fordulóra bejutó mindkét jelöltről tudni lehetett, hogy az Oroszországhoz fűződő viszony szorosabbá tételében érdekeltek és hogy az öt évvel korábbi markáns nyugati integrációs iránytól lényegessel eltérőt képviselnek.⁶⁰ A 2004-es narancsos politikai koalíció szempontjából döntő kérdés az, hogy mi lehetett az oka ennek a hatalmas bizalomvesztésnek. Vajon Barack Obama új Oroszország politikájának és az öt évvel korábbi anyagi, szellemi és erkölcsi támogatásának az elmaradása-e az oka a két választás közötti éles kontrasztnak? Éppen ellenkezőleg, a döntő különbség 2004-hez képest abban áll, hogy az elmúlt öt évben a belső feltételek alakultak át.

A 2004-es elnökválasztások időszakában minden belső feltétel adott volt egy radikális változás vagy legalábbis egy ennek igényével fellépő politikai oldal sikeréhez. Kucsma második elnöksége idején az európai integráció perspektívájának elhalványulása, a Moszkva irányába fordulás az ország egy részében - a nyugati megyékben - egy határozottabb nyugati politika igényét támasztotta, valamint a nyilvánosságra került korrupciós ügyek megteremtették az aktuális kormányzati elittel szembeni elégedetlenségi hullámot, amelytől az elnök által patronált Viktor Janukovics sem tudta magát függetleníteni. Ehhez társult, hogy a fragmentált ellenzéki oldalon a választások előtt képesek voltak egy Kucsma-ellenes tömörülés létrehozására⁶¹, illetve ennek élére állítani egy hitelesnek tűnő személyt, akihez ráadásul a gazdasági növekedés beindulásának időszakát társították.⁶² Leegyszerűsítve tehát: a társadalomban jelentős részében meglévő elégedetlenséghez, az általános protest hangulathoz társult egy alternatívaképes politikai oldal. Ennek az ellenzéki mozgalomnak a kiteljesedéséhez ágyazott meg a nyugati pénzügyi, szakértői segítség.

Jusczenko öt éve éppen ezeket a belső fundamentumokat számolta fel. Ebben meghatározó szerepe volt a narancsos koalíció felbomlásának és a két vezető politikus közötti hatalmi

⁵⁸ [Pavel Korduban](http://www.jamestownfoundation.org): Ukrainian Election: Yanukovych Beats Tymoshenko in First Round. www.jamestownfoundation.org Eurasia Daily Monitor. 2010. január 20.

⁵⁹ Ez elsősorban az Oroszországhoz fűződő viszonyban, illetve a nyugati integráció elkötelezettségében érhető tetten.

⁶⁰ Ennek ellenére az azóta bekövetkezett események is bizonyítják, hogy egyes gyűjtőpontokon korántsem voltak azonosak a két jelölt elképzelései. Erre példa a Szevasztopoli kikötő bérleti szerződésének esete, amelyet a nyugati sajtó hosszabb távon Ukrajinára egyértelműen negatív hatásúnak értékelt.

Taras Kuzio: Ukraine's Foreign Policy Turns East. www.jamestownfoundation.org Eurasia Daily Monitor. 2010. április 23.

Tomas Valasek: A bad deal for Ukraine and Yanukovich. www.ft.com <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/13417b16-5156-11df-bed9-00144feab49a.html>

⁶¹ Ez a Jusczenko-féle Mi Ukrajnánk, a Timosenko-féle Hazából és az Olekszandr Moroz-féle Szocialista Pártból állt.

⁶² Adrian Karatnycky: Ukraine's Orange Revolution. Foreign Affairs, March/April, 2005.

harcoknak.⁶³ Legalább ilyen fontos volt, hogy miközben Jusczenko komoly energiát fektetett a „nemzetépítő” törekvéseibe, az ország gazdasági helyzete az ezredfordulót követő gazdasági növekedéshez képest mérséklődött, illetve 2008 végétől, a gazdasági világválság hatására recesszió alakult ki. Fontos megjegyezni, hogy Ukrajna gazdasági növekedése elsősorban a külföldi keresletnövekedésnek, a dinamizálódó exportnak és az ez által kialakuló pozitív külkereskedelmi mérlegnek volt köszönhető. Ha figyelembe vesszük, hogy az energiahordozók importon belüli aránya még 2003-ban is 36% felett volt, akkor könnyen belátható válik, hogy a földgáz világpiaci árképzésre történő átállítása milyen gazdasági terheket ró az ukrán államra.⁶⁴

Jusczenko a külpolitika terén sem tudott a várakozásoknak megfelelő sikereket felmutatni. A két nagy, célként kitűzött szervezetbe történő integráció kérdése 2008-ra egyértelműen kudarcba fulladt. Egyrészt Jusczenko sokkal inkább a NATO-t erőltette, amelynek nyilvánvaló oka az volt, hogy lényegesen gyorsabb perspektívát kínált Ukrajna végleges nyugathoz kötésére, ugyanakkor Ukrajnában rendkívül alacsony volt a társadalmi támogatottsága.⁶⁵ Ennek a lehetőségnek a közeljövőben történő megvalósulása azonban a 2008-as bukaresti NATO csúcson elszaladt. Így egy olyan helyzet teremtdött, melyben Jusczenko egy egyébként társadalmilag nem támogatott tervet igyekezett véghezvinni, ám azt is sikertelenül. Ez az elnök preztízisének kétszeres kudarcot jelentett. Ehhez társult, hogy a sokkal nagyobb támogatottságot élvező EU integráció esetében sem sikerült a tagsági perspektíva kiharcolása.⁶⁶

Összességében megállapíthatjuk tehát, hogy az elmúlt öt év kormányzati politikájának kudarcai vezettek az egykori narancsos koalíció és vezetőjének 2010-es bukásához. Ezzel azonban Ukrajna geopolitikai orientálódása még nem vált lezárt kérdéssé. A gyors nyugati integráció, főként a NATO esetében⁶⁷ ugyan lekerült a napirendről, ám az az egyáltalán nem elhanyagolható kérdés, hogy vajon Ukrajna egyértelmű orosz befolyási övezetté válik-e vagy megpróbálja stabilizálni ezt a két „tábor” közé szorulásból fakadó egyensúlyi politikát. Azért sem egyértelmű a válasz, mert az Egységes Gazdasági Térségből vagyis az orosz-belorusz-kazah vámunióból történő finom kihátrálás a nyugati integráció gazdasági oldalát, ha a távoli jövőbe vetítve is, de nyitva hagyja és maga Janukovics is hitet tett amellett, hogy az ország hosszú távú célja továbbra is az Európai Unióba történő integrálódás.⁶⁸

⁶³Deák András György: *Orosz-ukrán gázháború újra*. MKI Tanulmányok, 2009. 8. old.

<http://www.kulugyiintezet.hu/index.php?menu=31&ev=2009&id=6042>

⁶⁴Ifj. Simon György: Az ukrán gazdaság problémái. *Külgazdaság*, 2004. január.

⁶⁵<http://www.nato.int/docu/review/2007/issue2/hungarian/art2.html>

⁶⁶http://www.ft.com/cms/s/0/f11b2e7a-7e79-11dd-b1af-000077b07658.html?nclink_check=1

⁶⁷A Szevasztopoli kikötő bérleti jogának 2042-ig történő meghosszabbítása ezt gyakorlatilag egyértelművé tette.

⁶⁸http://kitekinto.hu/europa/2011/01/24/janukovics_legfontosabb_feladatának_tartja_ukrajna_eu-s_csatlakozasat/
http://kitekinto.hu/europa/2011/04/14/valtozatlanok_ukrajna_eu-integracios_torekvesei/

Konklúzió:

Zbigniew Brzezinski az Egyesült Államok vezető szerepének megőrzéséhez az Eurázsiaiban fennálló geopolitikai pluralizmust tekinti kulcselemnek. A geopolitikai pluralizmus meghatározó kategóriái a geopolitikailag aktív országok és a pillérek. Ukrajnát a második kategóriába sorolja a szerző, vagyis olyan államnak tekinti, amely valamilyen tulajdonságának köszönhetően a geopolitikailag aktív szereplők érdeklődésére tarthat számot és léte/megszűnése, ásványkincsei, energiakészlete vagy egyéb tulajdonsága aktivizálhatja az első kategóriába sorolt államokat. Amennyiben elfogadjuk Brzezinskinak a kétdimenziós és egyirányú aktivitást tartalmazó „modelljét”, akkor Ukrajna esetében a pillér kategóriába sorolás helytállónak tekinthető.

Az ország területe évszázadokon keresztül hatalmi vetélkedések színtere volt, majd egy olyan állam befolyása alatt maradt tartósan, amelynek utódja ma is igényt tart az ország feletti ellenőrzésre és amely geopolitikailag aktív szereplőnek számít. Ugyanakkor ez önmagában még nem jelentené azt, hogy a teljes befolyás megszerzése – legyen az akár annektálás vagy bábkormány – komoly változást okoz az államközi rendszer hatalmi viszonyaiban. Figyelembe véve azonban a befolyását maximalizálni igyekvő állam, nevezetesen Oroszország és Ukrajna természet- és gazdaságföldrajzi, demográfiai adottságait, illetve ezek viszonyát egymáshoz kiviláglik, hogy ez esetben egyértelműen befolyásolja a hatalmi viszonyokat. Ukrajna létezésével elvágja Oroszországot a közvetlen európai kapcsolattól. Teszi mindezt úgy, hogy az orosz gazdaságban – ezáltal a nagyhatalmi szerepében is – nem eléggé hangsúlyozható szerepet betöltő energiaexport és legjelentősebb fogyasztója közé ékelődik. Emellett számos érc és ásványi anyag lelőhellyel, óriási mezőgazdasági földkészlettel, működő nehéz- és hadiiparral, valamint majdnem ötvenmillió lakossal – melyből kb. nyolc millió orosz – rendelkezik Ukrajna. A földrajzi feltételekből az tehát egyértelműen megállapítható, hogy az ország feletti teljes és kontrollálatlan orosz befolyás komoly hatással lenne az aktív szereplő hatalmára és ezáltal a geopolitikai pluralizmus törékeny egyensúlyára. A dolgozat elején ismertetett történeti és földrajzi feltételek tehát indokolják a katalizátor szerepet, ám anélkül, hogy a függetlenedés óta eltelt időszak eseményeinek cáfoló vagy alátámasztó voltát megvizsgálnánk, a Brzezinski-i következtetést nem érdemes minősíteni.

A Szovjetunió széthullása óta eltelt időszak rövid számbavétele azonban szintén bizonyította a pillér szerep helytállóságát, vagyis nem csak a fikció szintjén állapíthatjuk meg a katalizáló hatás létét, hanem a gyakorlat is egyértelműen igazolta ezt. Az ország húsz éves történetének áttekintése nyomán látható, hogy az aktuális ukrán vezetés mindig küzdött a geopolitikai orientáció kérdésével. Az évek során a kül-, biztonság-, katonai- és gazdaságpolitikában a Nyugat és „Kelet” közötti

ingázás, az egyes irányokba történő korrigálás folyamatosan tetten érhető. Kezdetekben az egyértelmű és világos retorikai elköteleződés mellett is zajlott a másik irányba történő kiigazítás, amelynek eredményeként egyfajta egyensúlyi szerep alakult ki. Ez az egyensúly nem eredményezett direkt ütközést az érdekelt államok között, mivel mindkét fél számára biztosított bizonyos előnyöket, a pozitív viszonyulás gesztusait, valamint a jövőbeni szorosabb együttműködés ígérését. Az egyensúlyi állapot felborítására, az ország végleges leláncolására tett kísérletek azonban mindennél ékebben bizonyítják, hogy ez egy rendkívül törékeny állapot volt és Ukrajna „elvesztésének” réme / „megszerzésének” lehetősége aktív cselekvésre készíti a szereplőket, amelyből adódik a következtetés, hogy a játékosok szerepet tulajdonítanak az országnak a hatalmi viszonyokat befolyásoló lassú evolúcióban.

Felmerülhet a kérdés, hogy akkor a többi, színes forradalmak által érintett ország miért nem tekinthető pillérnek. Annyiban mindenképpen releváns a kérdésfeltevés, hogy az USA hatalmi viszonyokat befolyásoló politikájában ezek az országok is szerepet kaptak, mint az Oroszország hatalmát korlátozó elemek. Van egy egyértelmű különbség ezen államok és Ukrajna között azonban: az itt lezajlott változás már egyértelmű és direkt beavatkozásra kényszerítette a másik felet is. Ráadásul ez az esemény már egy olyan konfliktuskésztségi fokot eredményezett az orosz vezetésben, amelynél az USA-tól történő drámai elhidegülés és a nyílt konfliktusok vállalása is elfogadható ár volt a primer érdekeltség megóvása érdekében.

Minden elméleti kategorizáláson és nagyhatalmi szempontú rendszerezésen túl azonban a rögvalóság nagy kérdése mégiscsak az, hogy vajon milyen lehetőségek állnak ma Ukrajna előtt!? Hová tart az ország és egyáltalán hová tarthat?⁶⁹ Meglátásom szerint az alternatívák ma ugyan azok, mint akár a '90-es évtized végén, akár 2004-ben, azzal a különbséggel, hogy a szélsőségek egyre inkább szelektálódnak a rendszerből. Az ország euro-atlanti integrációjának érdemi katonai továbbfejlesztése a NATO csatlakozás lehetőségének megszűnésével gyakorlatilag megszűnt. Ezzel annak a lehetősége is – meglátásom szerint nagyon helyesen – ködbe vezett, hogy Ukrajna egy a lakossága által nem támogatott szövetség tagja legyen, és egyben katonai fenyegetést jelentsen Oroszország számára. Úgy tűnik az önálló, Oroszország nélküli regionális integráció lehetősége is elsüllyed a történelem tengerén, miután ennek versenyképes létrehozása – a GUAM formájában legalábbis – sikertelen volt. Végül az is láthatóvá vált, hogy még a Nyugaton rettegett keleti vektor hatalomra kerülése sem eredményezi az egyértelmű bevonulást Oroszország befolyása alá. Az EGT-től történő távolmaradás a bizonyítéka annak, hogy Ukrajna számára az európai gazdasági kapcsolatok és azok perspektívái még mindig vonzóbbak és ezt a vonzerőt az oroszbarát politikai

⁶⁹ Valerij Hejec: Gazdaságpolitikai modellek és kihívások. Ukrajna jövője az Európai Unió és az Egységes Gazdasági Térség között. In.: Fedinec Csilla: Ukrajna színeváltozása 1991-2008. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2009.

elit sem hajlandó negligálni a nagy testvér kedvéért.

Mellékletek:

1. Melléklet:

2. Melléklet:

3. Melléklet:

Ukrajna gázvezetékei

Forrás: www.inogate.org/images/maps/ukraine_pipe2.jpg.

4. Melléklet:

Ukrajna olajvezetékei

Forrás: www.inogate.org/images/maps/ukraine_pipe1.jpg.

Irodalomjegyzék

- Abel Polese: Ukraine 2004: Informal Networks, Transformation of Social Capital and Coloured Revolutions. In.: Journal of Communist Studies and Transition Politics. Volume 25, Issue 2-3, 2009.
- Adrian Karatnycky: Ukraine' Orange Revolution. Foreign Affairs, March/April, 2005.
- Berneke Ágnes: A globális világ politikai földrajza. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2002.
- Daniel Gros - Alfred Steinherr: Economic Transition in Central and Eastern Europe. Planting the Seeds. Cambridge University Press, Cambridge, 2004
- Daniel Sandford: Ukraine: Why the Orange Revolution ran out of steam. BBC News, March 11 2011.
- Deák András-Póti László-Rácz András: A posztszovjet térség, mint biztonságpolitikai kihívásforrás. In.: Deák Péter: Biztonságpolitikai kézikönyv. Osiris, Budapest, 2007.
- Deák András György: Az orosz külpolitikai gondolkodás története (1992-1997). (PhD értekezés) Budapest, 2003.
- Deák András György: Főnix a kalitkában? Az orosz külpolitika elmúlt tíz éve. Külügyi Szemle 2009/2.
- Deák András György: Orosz-ukrán gázháború újra. MKI Tanulmányok, 2009.
- Csizmadia Sándor-Molnár Gusztáv-Pataki Gábor Zsolt: Geopolitikai szöveggyűjtemény. Stratégiai és Védelmi Kutatóintézet, 1999.
- Fedinec Csilla: Hatalmi játszmák Ukrajnában. Kommentar, 2007/3.
- Fedinec Csilla: Ukrajna színeváltozása 1991-2008. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2009.
- Font Márta-Varga Beáta: Ukrajna története. Bölcsész Konzorcium, Szeged, 2006.
- Gris Emese: Közös kül- és biztonságpolitika 2004-2009. In.: Magyarország öt éve az Európai Unióban 2004-2009. Európai Tükör Különszám, 2009. március.
- Horváth Jenő: Világpolitikai lexikon (1945-2005). Osiris, Budapest, 2005.
- Ian Traynor: US campaign behind the turmoil in Kiev. [The Guardian](#), Friday, November 26, 2004.
- Ifj. Simon György: Az ukrán gazdaság problémái. Külgazdaság, 2004. január.
- Izsák Tibor: Ukrajna természeti földrajza. PoliPrint, Ungvár, 2007
- John Keegan: Az iraki háború. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2004.
- Ludwig Zsuzsa: Ukrajna európai ambíciói és a realitások. MTA Világgazdasági Kutatóintézet Kihívások, 2003. július.

Makkay Lilla: Élénkülő forgalom a Selyemúton, avagy a „Nagy Játszma” újabb fejezete Közép-Ázsiában. Külügyi Szemle, 2009/1.

Olga Kucenko: Ukrajnai gazdasági átalakulások: quo vadis? In.: Fedinec Csilla: Ukrajna színéváltozása 1991-2008. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2009.

Pavel Korduban: Ukrainian Election: Yanukovych Beats Tymoshenko in First Round. www.jamestownfoundation.org Eurasia Daily Monitor. January 20, 2010.

Pavel Korduban: Yanukovych, Tymoshenko Hold Opposite Views on Russian Gas. www.jamestownfoundation.org Eurasia Daily Monitor. January 27, 2010.

Póti László: Az államegyesítő, a nyugatos és a klános: a poszt-szovjet térség 21. századi „forradalmi”. ZMNE Stratégiai Védelmi Kutatóközpont Elemzések, 2005/3

Póti László: Az ukrán kül- és védelempolitika új hangsúlyai az elnök és kormányváltás után. ZMNE Stratégiai Védelmi Kutatóközpont Elemzések, 2005/1.

Póti László: Egy új orosz biztonsági-katonai stratégia kontúrjai. ZMNE Stratégiai Védelmi Kutatóközpont Elemzések, 2003/3.

Póti László: *Új elemek az ukrán kül- és biztonságpolitikában.* ZMNE Stratégiai Védelmi Kutatóközpont Elemzések – 2004/5.

Póti László: Új minőség az orosz külpolitikában. ZMNE Stratégiai Védelmi Kutatóközpont Elemzések, 2006/4.

Rácz András: A Fekete-tengeri Flottáról szóló orosz–ukrán megállapodás margójára. Nemzet és Biztonság, 2010/4.

Rácz András-Tálás Péter-Varga Gergely: Amerikai–orosz csúcstalálkozó: javuló kapcsolatok áttörés és meglepetések nélkül. ZMNE Stratégiai Védelmi Kutatóközpont Elemzések, 2009/16.

Réthy Sándor: Az Európai Unió és Ukrajna: remények és realitások. Európai Tükör. 2004/7.

Simó Balázs Máté: GUAM – egy posztszovjet unió kísérlete. Nemzet és Biztonság, 2009/9.

Stefan Wagstyl and Roman Olearchyk: Nato application splits the population. Financial Times, Wednesday, May 14 2008.

Stephen White and Ian McAllister: Rethinking the 'Orange Revolution'. In.: Journal of Communist Studies and Transition Politics. Volume 25, Issue 2-3, 2009.

Sz. Bíró Zoltán: Oroszország visszatérése: kockázatok és lehetőségek. Külügyi Szemle. 2009. 2. szám

Tálás Péter: A NATO bukaresti csúcstalálkozója. ZMNE Stratégiai Védelmi Kutatóközpont Elemzések, 2008/3.

Taras Kuzio: Ukraine's Foreign Policy Turns East. www.jamestownfoundation.org Eurasia Daily Monitor. April 23, 2010

Thomas F. Remington: Politika Oroszországban. In.: Gabriel A. Almond – G. Bingham Powell: Összehasonlító Politológia. Osiris, Budapest, 2006.

Tomas Valasek: A bad deal for Ukraine and Yanukovich. Financial Times, April 27, 2010.

Valerij Hejec: Gazdaságpolitikai modellek és kihívások. Ukrajna jövője az Európai Unió és az Egységes Gazdasági Térség között. In.: Fedinec Csilla: Ukrajna színeváltozása 1991-2008. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2009.

Zbigniew Brzezinski: A nagy sakktábla. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2006.

Internetes források:

www.biztonsagpolitika.hu

www.cia.gov

www.foreigaffairs.com

www.ft.com

www.globalresearch.ca

www.guardian.co.uk

www.hhrf.org

www.hirszerzo.hu

www.index.hu

www.imf.org

www.jamestownfoundation.org

www.kijeviblog.blogspot.hu

www.kitekinto.hu

www.kosivart.com

www.kulugyminiszterium.hu

www.nationmaster.com

www.nato.int

<http://www.president.gov.ua/en/content/chapter05.html>

www.ura-inform.com